

**Uchwała Nr XLVIII/356/2017
Rady Powiatu w Kętrzynie
z dnia 27 kwietnia 2017 r.**

**w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego
na lata 2018-2021”**

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt. 7 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2016 poz. 814 ze zm.), oraz art. 87 ust. 3 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014r., poz.1446 z późn. zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie znak IZNR.5120.6.2017.pn z dnia 20.03.2017r.

Rada Powiatu w Kętrzynie uchwała, co następuje:

§ 1

Przyjmuje się „Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego na lata 2018-2021 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały

§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu w Kętrzynie

§ 3

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego


PRZEWODNICZĄCY
Rady Powiatu w Kętrzynie
Lukasz Jakub Wisniewski

**PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU KĘTRZYŃSKIEGO
NA LATA 2018-2021**



Spis treści:

Wstęp	1
I. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami.....	2
II. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
III. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	18
IV. Charakterystyka zasobów.....	22
IV. 1. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego.....	34
IV. 2. Analiza szans i zagrożeń	39
V. Założenia programowe	41
V. 1. Priorytety, kierunki działań i zadania	43
V. 2. Instrumentarium i zasady oceny realizacji programu	46
VI. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami, realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków.....	47

WSTĘP

„Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego na lata 2018-2021”, zwany dalej **Programem** określa cele i kierunki działań, które powinny być podejmowane w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Istotą **Programu** jest wytyczenie zadań, które winny być realizowane w odniesieniu do wszystkich obiektów zabytkowych znajdujących się w granicach administracyjnych powiatu kętrzyńskiego. Formułując **Program** przyjęto zadania należące z mocy ustawy do obowiązków powiatu. Zarysowano ogólną politykę powiatu kętrzyńskiego w dziedzinie opieki nad zabytkami, nie naruszając przy tym kompetencji poszczególnych gmin i praw właścicieli.

Program ma na celu:

- włączenie problematyki ochrony zabytków do bieżących zadań Rady Powiatu;
- uwzględnianie uwarunkowań prawnych opieki nad zabytkami jako istotną częścią dziedzictwa kulturowego;
- rozpoznawanie potrzeb dotyczących podejmowania działań zmierzających do zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- kreowanie wizerunku powiatu poprzez eksponowanie zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych poprzez poprawę stanu wiedzy na temat roli i potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego;
- tworzenie warunków współpracy z właścicielami i dysponentami obiektów zabytkowych poprzez wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi nakładów finansowych na ich opiekę, w tym w szczególności wdrożenie działań sprzyjających pozyskiwaniu środków;
- aktywne i skuteczne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego powiatu oraz wspieranie aktywności lokalnej w zakresie poszanowania i ochrony zabytków;
- budowanie tożsamości oraz prestiżu powiatu w oparciu o rolę i znaczenie dziedzictwa kulturowego;
- budowanie spójnej polityki ochrony zabytków w perspektywie wieloletniej oraz wdrożenie instrumentów finansowych wspierających działania właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych w zakresie prowadzenia prac remontowych przy obiektach zabytkowych.

Oczekiwanymi rezultatami powinna być poprawa stanu zachowania zabytków, wyeksponowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz wykorzystanie zabytków na potrzeby turystyczne, społeczne i gospodarcze. **Program** dzięki podejmowaniu planowych działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami ma służyć szeroko pojętemu rozwojowi i promocji powiatu, również w zakresie turystyki czy ochrony środowiska.

Głównymi adresatami **Programu** jest społeczność lokalna, bezpośrednio zainteresowana polepszeniem stanu zachowania materialnego dziedzictwa kulturowego. Dotyczy to przede wszystkim obecnych oraz przyszłych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, animatorów życia kulturalnego, lokalnych wspólnot, jak również władz samorządowych poszczególnych gmin wchodzących w skład powiatu kętrzyńskiego, posiadających rzeczywiste instrumenty ochrony zabytków.

Program już z samej definicji określonej w ustawie jest dokumentem, który wymaga cyklicznej aktualizacji. Stąd **Program** na lata 2018-2021 jest aktualizacją pierwszego „*Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego na lata 2014-2017*” (Uchwała Nr XXIX/256/2014 Rady Powiatu z dnia 20 marca 2014r.), opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 23 kwietnia 2014r. (Dz. U. z 2014r., poz. 1662). Zawarte w niniejszym dokumencie wytyczne winny obrazować zakres i główne kierunki działania, których treści stanowiłyby punkt odniesienia dla konstruowania jego kolejnych modyfikacji.

I. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną opracowania **Programu** stanowią zapisy art. 87 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tekst jednolity Dz. U. z 2014r., poz.1446 z późn. zm.), zwaną dalej **Ustawą**. **Ustawa** wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej **Ustawy** zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje rada powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji zarząd powiatu sporządza, co 2 lata sprawozdanie, które następnie przedstawia radzie powiatu.

Cele programu wymieniono w art. 87, ust. 2. Są to:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

II. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Dziedzictwo kulturowe zostało objęte ochroną zadeklarowaną już na poziomie ustawy zasadniczej. Fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce stanowi *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.* (Dz. U. z 1997r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.). W przepisach art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 objęła zabytki ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. „Rzeczpospolita Polska [...] strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5), [...] stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art. 6. ust. 1), oraz że każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa (art. 86)”. Zabytki w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym, nad którym pieczę kodyfikuje artykuł 82 Konstytucji stanowiący: „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne. Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia”. Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w

procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest wymieniona wyżej **Ustawa** (*Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*), która stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Określa ona przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków oraz kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej).

Ustawa definiuje w art. 3 między innymi pojęcie zabytku (w pkt. 1), zabytku nieruchomego (w pkt. 2) i zabytku archeologicznego (w pkt. 4) w sposób następujący:

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Zabytki nieruchome są to krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji.

Zabytki archeologiczne są to pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wspomnieć też należy w tym miejscu o zabytkach ruchomych. Zabytek ruchomy to zgodnie z treścią Art. 3 pkt 1 i 3 ustawy, „rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Na terenie powiatu kętrzyńskiego zabytki ruchome, jako zbiory muzealne, występują w Galerii „Zamek” w Reszlu, będącą oddziałem Muzeum Warmii i Mazur jako jednostki organizacyjnej samorządu województwa, Muzeum im. Wojciecha

Kętrzyńskiego w Kętrzynie jako jednostki organizacyjnej samorządu miasta Kętrzyn, Muzeum Historyczno-Przyrodnicze w Srokowie wchodzącej w skład Gminnego Ośrodka Kultury. Do tej liczby należy dodać prywatne Muzeum Ziemi Mazurskiej w Owczarni, Muzeum Poczty i Znaczka w Muławkach, muzeum rybołówstwa w Jegławkach. Katalog zabytków ruchomych tworzą także przedmioty wyposażenia kościołów. Są to przede wszystkim chrzcielnice, ołtarze, ambony, prospekty organowe, ławy kolatorskie, rzeźby, obrazy oraz elementy dekoracyjne wewnątrz kościołów.

Uwarunkowania formalno-prawne w zakresie ochrony dóbr kultury określają artykuły 4, 5, 6 i 18 **Ustawy**. Art. 4 określa sposób sprawowania ochrony nad zabytkami przez organy administracji publicznej. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 **Ustawy** opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 6, ust. 1 definiuje przedmiot oraz formy ochrony zabytków. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,

- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2012r. Nr 0, poz. 642)
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
- Natomiast art. 6. ust. 2 stanowi, że ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.
- Art. 7 **Ustawy** definiuje w zamkniętym katalogu następujące formy ochrony zabytków:
- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 2) uznanie za pomnik historii;
 - 3) utworzenie parku kulturowego;
 - 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ad. 1 (wpis do rejestru zabytków) - zgodnie z art. 9. ust.1 do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. (art. 9 ust. 2). Wpis do rejestru otoczenia zabytku pozwala wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków mieć wpływ na prowadzoną wokół zabytku działalność inwestycyjną, gdyż przed podjęciem na tym terenie robót budowlanych inwestor będzie musiał uzyskać pozwolenie na ich prowadzenie. Zgodnie z art. 36. 1. **Ustawy** pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
 - 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
 - 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
 - 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
 - 5) prowadzenie badań archeologicznych;
 - 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
 - 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
 - 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
 - 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
 - 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt. 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015r. poz. 199, 443 i 774) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
 - 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
 - 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.
- 1a. Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić:
- 1) prace konserwatorskie,
 - 2) prace restauratorskie,
 - 3) badania konserwatorskie

- na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.
2. Na polskich obszarach morskich pozwolenie na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1 pkt. 5 i 12, wydaje dyrektor urzędu morskiego w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków właściwym dla miejsca siedziby urzędu morskiego.
- 2a. Wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić podjęcie działań objętych pozwoleniem, o którym mowa w ust. 1, od przekazania przez wnioskodawcę w oznaczonym terminie określonych informacji dotyczących działań wymienionych w pozwoleniu, zastrzegając odpowiedni warunek w treści pozwolenia. Do warunku stosuje się art. 162 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego.
- 2b. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może uzależnić podjęcie działań objętych pozwoleniem, o którym mowa w ust. 1a, od przekazania przez wnioskodawcę w oznaczonym terminie określonych informacji dotyczących działań wymienionych w pozwoleniu, zastrzegając odpowiedni warunek w treści pozwolenia. Do warunku stosuje się art. 162 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego.
3. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1 i 1a, mogą określać warunki, które zapobiegną uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku.
4. Wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić wydanie pozwolenia na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1 pkt. 6, 9 i 11, od przeprowadzenia, na koszt wnioskodawcy, niezbędnych badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych. Egzemplarz dokumentacji badań jest przekazywany nieodpłatnie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.
- 4a. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może uzależnić wydanie pozwolenia na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1a pkt. 1 i 2, od przeprowadzenia, na koszt wnioskodawcy, niezbędnych badań konserwatorskich. Egzemplarz dokumentacji badań jest przekazywany nieodpłatnie ministrowi.
5. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1 i 1a, wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.
6. Pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z nieruchomości, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.
7. Pozwolenie na prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo

badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania. W przypadku niezyskania zgody właściciela lub posiadacza nieruchomości na przeprowadzenie tych badań lub poszukiwań przepisy art. 30 ust. 1 i 2 stosuje się odpowiednio.

8. Uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami Prawa budowlanego.

Art. 36a. 1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna występująca z wnioskiem o pozwolenie na prowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa albo na prowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych jest obowiązana zapewnić kierowanie tymi pracami oraz badaniami albo samodzielne ich wykonywanie przez osoby spełniające odpowiednio wymagania, o których mowa w art.37a ust. 1 i 2, art.37b ust. 1 i 3, art.37d ust. 1 albo art.37e ust. 1.

2. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna występująca z wnioskiem o pozwolenie na prowadzenie robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru jest obowiązana zapewnić kierowanie tymi robotami oraz wykonywanie nadzoru inwestorskiego przez osoby spełniające wymagania, o których mowa w art. 37c.

Ustawa reguluje obowiązki właścicieli zabytków, które zawarte są w art. 27 i 28. Art. 27. stanowi, że na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku. Natomiast art. 28, że niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Wpis taki nie wyklucza wydania decyzji o wpisie do rejestru położonych na tym obszarze zabytków nieruchomości. Art. 94 **Ustawy** mówi, że w postępowaniach administracyjnych dotyczących układów urbanistycznych i ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych oraz terenów, na których znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych, strony tych postępowań mogą być zawiadamiane o decyzjach i innych czynnościach ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzkich konserwatorów zabytków przez obwieszczenie lub w inny zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości sposób publicznego ogłoszenia. Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa (art. 8). Sposób prowadzenia rejestru oraz ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków (Dz. U. z 2011r. Nr 113, poz. 661).

Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków kierujący Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Olsztynie wraz z delegaturami w Elblągu i Elku, prowadzi rejestr zabytków zlokalizowanych na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Rejestr zabytków województwa warmińsko-mazurskiego prowadzony jest dla trzech kategorii zabytków: zabytków nieruchomości (księga rejestru A), zabytków ruchomych (księga rejestru B) oraz zabytków archeologicznych (księga rejestru C). W rejestrze zabytków nieruchomości województwa warmińsko-mazurskiego było - wg danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (stan na 31.12.2014r.) - 5893 decyzji. Nie oznacza to jednak, że jest tyle samo obiektów objętych ochroną, ponieważ niektóre decyzje obejmują zespoły zabudowy, składające się czasem nawet z kilkunastu obiektów (np. zespoły dworsko-folwarczne, zespoły koszar, węzły kolejowe i inne). Tak więc liczba decyzji nie jest tożsama z liczbą obiektów wpisanych do rejestru. Należy także podkreślić, iż w rejestrze zabytków znajdują się także obiekty, które kwalifikują się do skreślenia z rejestru (część z nich fizycznie nie istnieje). Ponadto wpis do rejestru zabytków historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołów zabytków. Taka też sytuacja ma miejsce w przypadku powiatu kętrzyńskiego (np. układ urbanistyczny Reszla i Kętrzyna objęty jest ochroną poprzez wpisanie do rejestru, to i tak najbardziej wartościowe jego elementy – budowle obejmowane są ochroną indywidualną).

Do rejestru zabytków z terenu powiatu kętrzyńskiego wpisano 390 zespołów i obiektów, w tym kościoły z wyposażeniem, zespoły dworsko-folwarczne, parki, cmentarze, układy urbanistyczne, budynki mieszkalne, których jest najwięcej. Liczba zabytków wpisanych do rejestru w poszczególnych gminach wynosi: Barciany – 29; Korsze – 43; Srokowo – 59; Reszel – 109; w gminie Kętrzyn – 50; w

Kętrzynie – 100. Szczegółowe wykazy obiektów rejestrowych z terenu powiatu kętrzyńskiego zawarte są w Gminnych Ewidencjach Zabytków (GEZ) w poszczególnych gminach, z tym że kilka obiektów nie istnieje (np. kaplica św. Ducha w Kętrzynie, podcieniowa chałupa w Nowej Różance, czy dwa obiekty w Srokowie) lub jest w stanie całkowitej destrukcji (np. pałac w Arklitach), stąd potrzeba wykreślenia ich z rejestru zabytków. Należy to do kompetencji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Z terenu powiatu kętrzyńskiego (stan na 31.12.2015r.) wpisano do rejestru zabytków 32 stanowiska archeologiczne. Liczba tych stanowisk w poszczególnych gminach wynosi: Barciany – 7; Korsze – 7; Srokowo – 4; Reszel – 2; gmina Kętrzyn – 11; Kętrzyn – 1.

Ad. 2 (uznanie za pomnik historii) - terminem tym określa się zabytek o znaczeniu ponadregionalnym, dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, posiadający znaczenie dla dziedzictwa kulturowego Polski. Zabytek zostaje uznany za pomnik historii w drodze rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Do grona pomników historii mogą dołączać obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. Pomniki historii ustanawiane są od 1994r. (wg stanu na 2012r. to wyróżnienie nadano 48 zabytkom). Na terenie powiatu kętrzyńskiego nie ma żadnego pomnika historii (na terenie województwa warmińsko-mazurskiego za pomnik historii uznano trzy zespoły: „Frombork - zespół katedralny”, „Grunwald - Pole Bitwy”, „Kanał Elbląski”). Natomiast w *Programie Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019* do uznania za pomniki historii na terenie powiatu proponowane są następujące zespoły: 1) Sanktuarium pielgrzymkowe w Świętej Lipce, 2) Reszel - założenia urbanistyczne starego miasta z przedmieściami.

Ad. 3 (utworzenie parku kulturowego) - park kulturowy tworzy gmina na podstawie uchwały rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Park kulturowy tworzy się w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. **Ustawa** formułuje zasady tworzenia parku kulturowego. Na terenie powiatu kętrzyńskiego żadna gmina nie utworzyła do tej pory parku kulturowego (w woj. warmińsko-mazurskim ustanowiony jest jeden park kulturowy na terenie gminy Gietrzwałd „Warmińskiej Drogi Krajobrazowej Gietrzwałd – Woryty”). Natomiast w *Programie Opieki nad Zabytkami*

Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019 proponowane jest ustanowienie na terenie powiatu parku kulturowego pod nazwą „System obronny w postaci wałów i rowów w okolicy leśniczówki Marszałki gm. Srokowo”.

Ad. 4 (ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego) - ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dotyczą w szczególności zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Na podstawie **Ustawy** oraz przepisów odrębnych przy sporządzaniu:

- miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego,
- decyzji o warunkach zabudowy,
- decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej,
- decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, uwzględnia się ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Sporządzenie dokumentów leży odpowiednio w kompetencjach samorządu gminnego i zarządców obiektów infrastruktury.

Zapisy **Ustawy** określają też inne sposoby ochrony zabytków, do których należą między innymi zapisy art. 18, ust. 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Art. 18, ust. 2. w koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Ustawa określa organizację organów ochrony zabytków. Do organów tych zalicza:

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewodę, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków (art. 89.). Zadania wojewódzkiego konserwatora zabytków, którego powołuje i odwołuje wojewoda za zgodą Generalnego Konserwatora Zabytków, określa art. 91 **Ustawy**.

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów powiatowych. W art. 7 ust. 1, pkt. 7 *ustawy z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym* (t.j. Dz. U. z 2016r., poz. 814) zostały określone zadania własne powiatu: „Powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie: (...) kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. **Ustawa** definiuje obowiązki i kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Nakłada na organy rządowe i samorządowe obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony zabytków:

1. Zgodnie z art. 103, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, starosta właściwy dla miejsca zamieszkania (siedziby) kandydata ustanawiania społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków. Osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, natomiast osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna.
2. Na mocy art. 12 **Ustawy** starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.
3. Zgodnie z art. 50 ust. 3 **Ustawy** w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

4. Ustawodawca w art. 81 dopuszcza możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Art. 82 ust. 1 precyzuje, iż łączna kwota dotacji udzielonych przez ministra

właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków, bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Ponadto uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu innych obowiązujących ustawach, w tym:

- *Ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t.j. Dz. U. z 2016r. poz. 778) precyzuje co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego. W interesującym nas obszarze w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględniania się „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 1). W studium uwzględniać należy uwarunkowania wynikające ze: [...] „stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.
- *Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane* (t.j. Dz. U. z 2016r. poz. 290) traktuje zabytki w sposób szczególny, podkreślając, iż obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając: „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”. Wymienione są rodzaje czynności w procesie budowlanym, również w kontekście obiektów wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze wpisanym do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a także ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Budynki podlegające takiej ochronie prawnej nie wymagają świadectwa charakterystyki energetycznej. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na remont tych obiektów lub ich rozbiórkę (ale w tym wypadku dopiero po skreśleniu obiektu z rejestru zabytków przez Generalnego Konserwatora Zabytków). Podobnie jest w przypadku chęci zainstalowania na takim obiekcie tablic i urządzeń reklamowych. Ustawa nakazuje wprost wymóg uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków przed wydaniem pozwolenia na budowę (art. 30 i 39).
- *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami* (t.j. Dz. U. z 2015r., poz. 782) zawiera zapis, że jednym z wymienionych celów publicznych jest „opieka nad nieruchomościami

stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Kolejne zapisy precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Są to sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa (tu wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu Agencji Nieruchomości Rolnych) lub jednostki samorządu terytorialnego oraz wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek, podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Ponadto dopuszczono możliwość nałożenia na nabywcę nieruchomości gruntowej, oddawanej w użytkowanie wieczyste, obowiązku (zapisanego w umowie) odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych. Taki sam obowiązek można nałożyć w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu. Ważne dla właściciela zabytku i zarządcy nieruchomości będącej w trwałym zarządzie są zapisy mówiące o obniżce o 50% ceny nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, chociaż dopuszczono tu także możliwość podwyższenia lub obniżenia tej bonifikaty oraz o obniżce o 50% opłat z tytułu trwałego zarządu, która to bonifikata również może być podwyższona lub obniżona. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży „nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.”

- *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody* (t.j. Dz. U. z 2015r., poz. 1651), w której określenie „tereny zieleni” definiuje się jako „tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowymi przemysłowym” Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków; dotyczy to również drzew owocowych. Ustawodawca posłużył się również pojęciem „wartości historycznych”, „kulturowych”, które są jednym z czynników ważnych przy tworzeniu parków krajobrazowych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, ustanawianiu pomników przyrody i innych czynnościach.

- *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz. U. z 2016r., poz. 672), w której zapisano, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania polityk, strategii, planów lub programów powinna „określać, analizować i oceniać przewidywane znaczące oddziaływania, [...] na środowisko, a w szczególności na [...] zabytki, jak również w przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, Ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu

uwzględnia: [...] „cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności obszaru o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadających znaczenie dla dziedzictwa kulturowego wrażliwe na oddziaływania, istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystywanie terenu. Niezwykle ważne są przepisy dotyczące planowanych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko i wymagających sporządzenia „raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko”. Dla ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu kętrzyńskiego przepis ten jest istotny w kontekście budowy wież telefonii komórkowej oraz farm wiatrowych i ich oddziaływanie na krajobraz kulturowy, a więc przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

- *Ustawa z dnia 25 października 1991r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (t.j. Dz. U. z 2016r., poz. 1020), w której zapisano że „prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym”, natomiast państwo, jako mecenas, wspiera tę działalność, a minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspomóc finansowo realizację planowanych na dany rok zadań. Sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury. Zatem szeroko pojęta opieka nad zabytkami niekoniecznie musi oznaczać bezpośrednie czynności przy zabytku, ale również gromadzenie wiedzy o zabytkach, jej udostępnianie poprzez np. organizację wystaw, edukację społeczeństwa dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istnienia odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultury, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter tego dziedzictwa. Taką rolę powinien spełniać Powiatowy Dom Kultury, instytucja działająca od 1.05.2016r.

Akty wykonawcze związane z **Ustawą** o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 lutego 2004r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004r. Nr 30, poz. 259),
2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 kwietnia 2004r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004r. Nr 71, poz. 650),
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011r. Nr 89, poz. 510),
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.),

5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011r. Nr 113, poz. 661),
6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. z 2015r., poz. 1789),
7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 sierpnia 2004r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004r. Nr 212, poz. 2153),
8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2005r. Nr 112, poz. 940 z późn. zm.),
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014r. poz. 110).

III. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Aktem prawa międzynarodowego dotyczącego ochrony i opieki nad zabytkami jest podpisana przez Polskę Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury. W „*Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*” zdefiniowano pojęcie dziedzictwa kulturalnego. Obejmuje ono:

- zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość

lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową, powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- miejsca zabytkowe, dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego. Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO została ogłoszona po raz pierwszy w 1978r.

Principia dotyczące znaczeń, wartości dziedzictwa kulturowego zostały określone w następujących dokumentach: Karcie Ateńskiej (1933); Karcie Weneckiej (1964); Karcie Krakowskiej (2000); Nowej Karcie Ateńskiej (2003); Memorandum Wiedeńskim (2005), które stało się podstawą opracowania Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes (Deklaracji dotyczącej konserwacji historycznych krajobrazów zurbanizowanych). Deklaracja została przyjęta podczas piętnastego walnego zgromadzenia państw stron konwencji światowego dziedzictwa UNESCO w Paryżu 20 października 2005r., w Polsce obowiązująca od końca 2007r. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona dnia 17 października 2003r., w Polsce obowiązuje od 16 sierpnia 2011r. Ratyfikowane akty prawa międzynarodowego stanowią źródło powszechnie obowiązującego prawa w Polsce, jako część krajowego porządku prawnego (art. 91 ust. 1,2 Konstytucji). Na obszarze powiatu kętrzyńskiego, jak i województwa warmińsko-mazurskiego nie występuje żaden obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

W celu sprawnej i pełnej realizacji **Programu**, musi on uwzględniać wcześniejsze zapisy dokumentów strategicznych szczebla krajowego, wojewódzkiego i powiatowego. **Program** koresponduje z dokumentami krajowymi oraz założeniami dokumentów programowych województwa warmińsko-mazurskiego. Podstawowymi dokumentami strategicznymi szczebla krajowego dla omawianej problematyki są:

- *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017;*
- *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030.*

Relacje **Programu** opieki nad zabytkami powiatu kętrzyńskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa to:

- *Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019*

(Uchwała nr XVIII/426/16 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 czerwca 2016r.);

- *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego* (Uchwała nr VII/164/15 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 27 maja 2015r.); *Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019* uznaje potrzebę zachowania zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego za ważny czynnik wpływający na kształtowanie się tożsamości regionalnej i promocji turystycznej. Program ma określić stan, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami oraz wskazywać konieczne do wykonania zadania i sugerować sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych, promocyjnych. Celem programu jest określenie zadań, jakie powinny być realizowane w zakresie będącym przedmiotem programu. Zadania te określone są w odniesieniu do całego województwa warmińsko-mazurskiego jako regionu administracyjnego. Nie odnoszą się jedynie do władz województwa, których bezpośredni wpływ na działalność chociażby instytucji sprawujących w różnej formie opiekę nad zabytkami jest ograniczony do pewnych wybranych instytucji. Rezultatem programu powinno być osiągnięcie odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Istotnym jest, aby program realizowano przy współudziale mieszkańców województwa, w różnych formach swojej życiowej aktywności (praca zawodowa, działalność społeczna, działania wynikające z prawa własności lub użytkowania obiektów zabytkowych) zaangażowanych w opiekę nad zabytkami.

Warunkiem niezbędnym do realizacji zadań zapisanych w programie jest zespolenie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego, które można osiągnąć poprzez m.in.:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania województwa;
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju województwa;
3. Uwzględnianie – w planach zagospodarowania przestrzennego – ochrony środowiska naturalnego powiązanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi, zespołami architektonicznymi oraz archeologicznym dziedzictwem kulturowym;
4. Opracowywanie gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami jako ważnego instrumentu kształtowania lokalnych strategii rozwoju;

5. Uwzględnianie – w studiach uwarunkowań i planach zagospodarowania przestrzennego – problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie form regionalnych w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
6. Wypracowanie programu wspomagania finansowego długofalowych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków regionu;
7. Dążenie do zwiększenia zaangażowania sektora prywatnego w rewaloryzację obiektów zabytkowych;
8. Wspieranie programów ochrony zabytków uwzględniających finansowanie z funduszy Unii Europejskiej;
9. Budowa społeczeństwa obywatelskiego poprzez aktywizację i wspieranie działań organizacji pozarządowych w realizacji zadań związanych z ochroną zabytków (konkursy, powierzanie ściśle określonych zadań, wsparcie finansowe dla projektów itp.); wspieranie inicjatyw lokalnych zmierzających do tworzenia niewielkich skansenów lub izb pamięci w zabytkowych obiektach, w poszczególnych miejscowościach na terenie gminy;
10. Wykorzystywanie nowej formy ochrony zabytków, jaką stanowi park kulturowy, którego utworzenie proponuje się na terenie powiatu kętrzyńskiego pod nazwą „System obronny w postaci wałów i rowów w okolicy leśniczówki Marszałki gm. Srokowo”.

Praktycznym wykorzystaniem zasobów dziedzictwa kulturowego są m.in. rozwój turystyki, działania edukacyjne i promocyjne:

- tworzenie portalu internetowego, aktualizowanego na bieżąco, o wielowątkowym profilu informacyjnym na temat dziedzictwa kulturowego regionu (m.in. możliwie pełne informacje turystyczne, informacje o bazach noclegowych, imprezach kulturalnych, galeriach, wystawach, działających stowarzyszeniach).
- realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej;
- właściwa edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. „małych ojczyzn” i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej;
- wydawanie i dofinansowywanie wydawnictw poświęconych zabytkom Warmii i Mazur;
- działania związane z funkcjonowaniem szlaków edukacyjno-turystycznych po zasobach dziedzictwa kulturowego.

IV. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW

Ochrona i opieka nad zabytkami, aby była skuteczna, powinna być realizowana w oparciu o rzetelną wiedzę dotyczącą ich wartości i znaczenia dla powiatu. Równie ważną jest kwestia rozpoznania występujących problemów związanych między innymi ze stanem zachowania poszczególnych obiektów, reagowania na występujące zagrożenia, a co za tym idzie powstrzymania dalszej degradacji zabytków oraz ich otoczenia. Ogólna charakterystyka zasobu, przy uwzględnieniu powyższych uwarunkowań, ma na celu pomoc w sformułowaniu zadań i celów, które służyć będą realizacji działań na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego regionu.

Powiat kętrzyński położony jest w północnej części województwa warmińsko-mazurskiego. Powierzchnię 1.231 km² zamieszkuje ponad 65,5 tys. osób. W krajobrazie powiatu, obok terenów równinnych wchodzących w skład Niziny Sępopolskiej (północna część powiatu), znajdują się liczne pagórki i jeziora Pojezierza Mrągowskiego (południowa część powiatu). Takie ukształtowanie jest efektem ostatniego zlodowacenia. Występowanie gleb o wysokiej jakości determinuje stosunkowo niewielką lesistość terenu. Od zachodu powiat graniczy z powiatem bartoszyckim i olsztyńskim, od południa z pow. mrągowskim, od wschodu z giżyckim i węgorzewskim, a północna granica powiatu jest również granicą państwową z Rosją.

W dziejach powiatu kętrzyńskiego znalazła odbicie historia tej części Europy. Większość istniejących obecnie miejscowości założyli w XIV i XV wieku przedstawiciele rycerzy Zakonu Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie (zwanego dalej w skrócie Zakonem). Miejscowości te wchodziły w skład państwa zakonnego, najlepiej zorganizowanego i funkcjonującego organizmu administracyjno-ekonomicznego Europy średniowiecznej. Utworzona wtedy organizacja terytorialna i sieć osadnicza czytelna jest do dzisiaj. Po sekularyzacji Zakonu w 1525r. obszar dzisiejszego powiatu należał do księstwa pruskiego, od 1701r. do królestwa Prus, a po 1870r. w skład państwa niemieckiego jako prowincja wschodniopruska. Po 1945r. teren powiatu, jak i całą południową część prowincji wschodniopruskiej na mocy postanowień jałtańsko-poczdamskich, włączono do Polski. Obecnie powiat kętrzyński wchodzi w skład województwa warmińsko-mazurskiego i w obecnym kształcie funkcjonuje od 1999r. (gmina Barciany, Kętrzyn, Korsze, Reszel, Srokowo i miasto Kętrzyn). Nadmienić należy, że miejscowości zakładane na terenie powiatu w okresie średniowiecza mają – w zdecydowanej większości – źródłosłów w

pruskich nazwach osobowych, a powstałe później (XVIII-XIX w.), w nazwach niemieckich. Po 1945r. wszystkie zostały spolszczone.

Na temat historii powiatu jest kilka opracowań w języku polskim i niemieckim. Pierwszym opracowaniem jest pozycja Zofii Licharewej (Licharewa Z. – *Kętrzyn z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962). W miarę syntetyczna historia jest w pracy zbiorowej pod redakcją Andrzeja Wakara (*Kętrzyn z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1978). Z opracowań niemieckich należy wymienić monografię powiatu Rudolfa Grenza z Instytutu Herdera (Grenz R. – *Der Kreis Rastenburg*, Marburg 1976).

We wczesnym średniowieczu rozciągało się tu terytorium pruskiego plemienia Bartów, pierwszych stałych mieszkańców tej ziemi. Barcja to historyczna kraina, obejmująca swoim zasięgiem obecne tereny powiatu kętrzyńskiego. Nazwa pochodzi od jednego z jedenastu plemion pruskich Bartów, którym swoją książkę poświęcił pochodzący z dzisiejszych Radosz (gm. Barciany) Manfred Hübner, określając w tytule Barcję jako „serce Prus”. Teren Barcji terytorialnie rozciągał się między środkową rzeką Guber i Łyną a na wschód sięgając do jeziora Mamry.

Osadnictwo na terenach pruskich, przeprowadzone przez rycerzy Zakonu, przyniosło ze sobą najnowocześniejszą w ówczesnej Europie myśl organizacyjną, technologiczną, polityczno-ekonomiczną oraz wysoką technikę wojenną. Na terenie Barcji organizację i tworzenie obecnego, czytelnego do dzisiaj, układu przestrzennego Zakon rozpoczął po 1315r., kiedy nastąpił ostateczny jej podział między trzy komturstwa i część biskupią (obecnie tereny gm. Reszel). Podział ten był konsekwencją zakrojonej na wielką skalę akcji osadniczej, rozpoczętej na tym terenie w latach 30. XIV w. Zaplanowana przez Zakon akcja osadnicza składała się z trzech etapów. W pierwszym budowano strażnice (Sątoczno, Barciany, Kętrzyn, Reszel). Następnie wokół niej lokowano tzw. dobra służebne będące bezpośrednim zapleczem strażnicy, a w trzecim etapie zakładano wsie czynszowe. Dobra służebne nadawano w lenno rycerzom pruskim, z obowiązkiem służby wojskowej na każde wezwanie Zakonu. W krajobrazie kulturowym do dzisiaj zachowały się czytelne dwa elementy pruskiego dziedzictwa. Jeden to nazwy miejscowości, które stanowią element niematerialnego dziedzictwa kulturowego Prusów. Drugi zaś, materialny, to pozostałości po grodach obronnych, których ślady widoczne są w wielu miejscach, np. Barciany, Równina Górna (gm. Korsze), Nakomiady (gm. Kętrzyn). Grody te usytuowane były na wyniesieniach i wzmocnione wałami o konstrukcji drewniano-ziemnej lub otoczone palisadą. Wiele tych grodów, z uwagi na obronne położenie, zostało adaptowanych przez rycerzy Zakonu, którzy zbudowali najpierw drewniano-ziemne strażnice, a dopiero potem murowane (np. Sątoczno, Bezlówki gdzie – jako jedyna nie tylko na terenie powiatu – zachowała się do dzisiaj). Decyzja władz zakonnych o budowie strażnic była elementem strategicznego planu w ramach wielkiego wschodniego łańcucha

umocnień. Ten łańcuch strażnic na terenie dawnej Barcji ciągnął się z północy na południe, począwszy od Gierdaw przez Barciany, Kętrzyn i Bezląwki. Trzeci element stanowią cmentarzyska płaskie z okresu kultury pruskiej (np. Kosakowo, Stawnica, czy najbardziej rozpoznane w Równinie Górnej).

W nazwach zakładanych przez Zakon miejscowości, jak i wielu innych na terenie dzisiejszych Warmii i Mazur, czytelne są też pruskie formy osadnicze: „lauks” - pole osadnicze (niem. „- lack”, pol. „- ławki”) i „kaimis” - wieś (niem. „- keim”, pol. „- kajmy” lub „- kiejmy”). Rdzeń to najczęściej imię własne, zazwyczaj pierwszego właściciela lub założyciela, np. od imienia Prusa Wope/Wopelauck – Wopławki; Kelme, Kelmas/Kämlack – Kiemławki; Mark/Marklack – Markławka; Plate/Platlack – Płatławki; Windyko/Windtkeim – Windykajmy; Warne/Warnikeim – Warnikajmy; czy też od pruskiego imienia Skande na polu osadniczym zwanym Skandaws założono wieś Skandawa, podobnie jak Mameinai/Momehnen – Momajny; Gudenik – Gudniki; Waisnor – Wajsznory, Pomene – Pomnik. Z czasem nobilitowani przez Zakon otrzymali liczne nadania, stając się właścicielami okolicznych majątków i wsi, a od XVI w. niektórzy z Prusów otrzymali tytuł szlachecki. Jako przykład może być rodzina Packmohr, która posiadała liczne dobra na terenie dzisiejszego powiatu kętrzyńskiego, a Andreas von Packmohr był w latach 1551-1583 starostą barciańskim.

W okresie państwa zakonnego wzniesiono na terenie obecnego powiatu kętrzyńskiego ceglane, gotyckie zamki i liczne (ogółem 16 obiektów) gotyckie kościoły (np. Barciany, Kętrzyn, Reszel, Srokowo), w tym 12 w zakładanych wówczas wioskach (kościół w Garbnie, gm. Barciany został wysadzony w powietrze w 1959r. i dzisiaj jest w stanie ruiny). Obiekty te zachowały się do naszych czasów i stanowią trwałe elementy krajobrazu kulturowego. Wymienić można zamki w Kętrzynie, czy Barcianach oraz zamek biskupi w Reszlu, a także jedyną zachowaną do dzisiaj murowaną strażnicę - adaptowaną w XVI w. na kościół - w Bezląwkach. Obecnie gotyckie kościoły znajdują się w następujących miejscowościach: po jednym w Kętrzynie i Reszlu, na terenie gminy Korsze – 6 (Gudniki, Łankiejmy, Sątoczno, Kraskowo, Tołkiny oraz Garbno, z tym że do oryginalnej wieży dobudowano w 1980r. korpus zniszczony po II wojnie światowej), na terenie gminy Barciany – 5 (Asuny, Barciany, Drogosze, Mołtajny, Winda), na terenie gminy Srokowo – 1 (Srokowo) i na terenie gminy Kętrzyn - 1 (Czerniki).

Po zakończeniu wojny 13-letniej (1454-1466) Zakon - najczęściej w zamian za zaległy żołd lub w dowód zasług w czasie tej wojny - nadawał rycerzom zaciężnym majątki, które dały początek późniejszym szlacheckim majątkom ziemskim (np. Tołkiny, Rodele, Wielewo, Siniec, Wopławki). Po sekularyzacji Zakonu, w okresie księstwa pruskiego, które do 1657r. było lennem królestwa polskiego, nastąpił intensywny rozwój nie tylko w sferze materialnej. Wyodrębniająca się wtedy

warstwa szlachty wznosić zaczęła nowe rezydencje i zespoły dworsko-folwarczne z parkami, których na opisywanym obszarze było około 70, a do dzisiaj zachowało się 51. Stanowią obecnie najciekawsze dziedzictwo kulturowe tych terenów. Są tu małe dworki ale i duże pałace, z największym na terenie województwa, dawną barokową rezydencją rodu Donhoff w Drogoszach, czy też pałac w Nakomiadach oraz neogotyckie ruiny pałacu w Prośnie. Największą barokową perłą tej ziemi jest sanktuarium maryjne w Świętej Lipce, który jest jednym z 27 zabytkowych kościołów na terenie powiatu (zdecydowana większość z nich to wspomniane wyżej kościoły gotyckie).

W tamtym czasie tereny te były azylem dla wielu mieszkańców ówczesnej Europy, którzy znaleźli tu schronienie i możliwość pracy. Wymienić można osadników z Mazowsza, hugenotów z Francji, mennonitów z Holandii, a w późniejszym okresie osadników z Salzburga, czy Żydów. Pozostawili po sobie dziedzictwo, którego kustoszami są obecni mieszkańcy tej ziemi, pochodzący z różnych stron Polski, przesiedlonych na te tereny po 1945r. oraz w 1947r. ludności ukraińskiej.

Liczne epidemie zarazy oraz wojny, w tym okres napoleoński, przyczyniły się do zahamowania rozwoju nie tylko powiatu kętrzyńskiego ale i całej prowincji. Dopiero w II połowie XIX w. rozpoczął się okres rozwoju gospodarczego. Na ożywienie gospodarcze wpłynęła poprawa szlaków komunikacyjnych. Zmodernizowano dotychczasowe drogi i wytyczono sieć nowych, utwardzonych dróg z przydrożnymi alejami, których szpalery są dzisiaj charakterystycznym elementem krajobrazu całego terenu powiatu jak i Warmii i Mazur. W rozwoju dróg szczególną rolę odegrała królewska poczta, a potem okres wojen napoleońskich, choć już wcześniej rząd pruski budował drogi w oparciu o wzorce francuskie, o czym świadczył pierwszy edykt drogowy króla Friedricha Wilhelma I z 20.08.1720r. Jednak na początku XIX w. postanowiono w Prusach przeprowadzić gruntowną modernizację dróg. Na omawianym terenie pierwszy odcinek drogi wyremontowano na trasie Barciany-Srokowo. Była to zapewne modernizacja lokalnej drogi (ze szpalerem drzew) z Barcian, które do 1818r. były siedzibą starostwa. Nasadzenia poboczy dróg wybranymi drzewami (głównie lipa, jesion, dąb) stosowano także w okresie późniejszym, w trakcie modernizacji tych dróg. W latach 70. XIX w. wykonano bite, tj. brukowane drogi z Kętrzyna do Barcian, Srokowa, Reszła. Zbudowano także linie kolejowe łączące poszczególne miejscowości z dużymi ośrodkami miejskimi. Kolej stała się czynnikiem miastotwórczym, bowiem miasta zaczęły się rozbudowywać, powstawały nowe zakłady przemysłowe, głównie o profilu rolno-spożywczym. Czynnikiem miastotwórczym były też lokacje koszar wojskowych, ale w przypadku powiatu dotyczy to tylko obecnego miasta Kętrzyn. Budowa dróg i linii kolejowych, a także kontrybucje wojenne (5 mln marek w złocie) płacone przez Francję po przegranej wojnie 1870-71 przyczyniły się do ogólnego rozwoju całej prowincji wschodniopruskiej. Większą część środków finansowych

z kontrybucji rząd pruski przeznaczył - poprzez dotacje i dogodne kredyty - na rozwój rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego (w tym mleczarni w prawie każdej większej miejscowości), a także budowę obiektów użyteczności publicznej (szkoły, dworce kolejowe, urzędy).

Okres II wojny światowej pozostawił ślady w postaci licznych obiektów militarnych kryjących się na terenie powiatu (np. kwatera wojenna A. Hitlera w Gierłozy, bunkry w Martianach). W 1945r. żołnierze Armii Czerwonej spalili znaczne obszary zabytkowej zabudowy miast (Kętrzyn, Srokowo, Barciany), zniszczyli i rozszabrowali wiele pałaców i dworów. Na terenie całego powiatu nastąpiła całkowita wymiana ludności i zmieniono także nazwy miejscowości. Mieszkańcy, których przesiedlono tu w latach 1945-46 z centralnej i południowo-wschodniej Polski oraz z utraconych tzw. kresów wschodnich, zająć się musieli odbudową zniszczonych i rozgrabionych miejscowości. W 1947r. przesiedlono tutaj ludność ukraińską w ramach akcji „Wisła”. Niepewność istniejącego stanu politycznego i poczucie zagrożenia powodowały, że początkowo z niechęcią odnoszono się do zastanego dziedzictwa kulturowego.

Z powyższego wynika, że historyczny rozwój przestrzenny powiatu kętrzyńskiego podzielić można na trzy zasadnicze etapy, które miały znaczący wpływ na współczesny kształt. Pierwszy z nich to okres średniowiecza. Drugi to XIX wiek, który stanowił początek niezwykle istotnych zmian w rozwoju przestrzennym. Czynnikiem, które stanęły u podstaw tych zmian były m.in. budowa dróg i linii kolejowej oraz reformy agrarne. Okres I wojny światowej spowodował zastój w rozwoju powiatu. W latach 20. i 30. XX w. podjęto wiele działań zmierzających do poprawy warunków mieszkaniowych m.in. poprzez rozwój taniego budownictwa, a w rolnictwie rozpoczęto modernizację, szczególnie w latach 30. Następnym etapem w rozwoju przypadł już na czasy po 1945r. W wyniku zniszczeń w okresie II wojny światowej Barciany i Srokowo straciły prawa miejskie. Natomiast osada Korsze otrzymała w 1962r. prawa miejskie, stając się najmłodszym miastem w województwie warmińsko-mazurskim.

Bogata i ciekawa historia powiatu, której świadectwem są m.in. wczesnośredniowieczne grodziska, gotyckie zamki, zabytkowe kościoły i pałace, przyczynia się do rozwoju turystyki kulturowej tego terenu.

Materiały źródłowe, jak i zachowane układy przestrzenne miejscowości pozwalają stwierdzić, że większość z nich to dawne majątki ziemskie (np. Prosna, Arklity, Drogosze, Skandawa, Wielewo, Solanka), a niektóre z nich rozparcelowane w latach 30. XX w. (np. Modgarby, Ogródki, Siniec) utworzyły wsie typu kolonijnego. Pozostałe to dawne wsie chłopskie (np. Krelikiejmy, Bobrowo, Radosze, Kraskowo, Czerniki) oraz wsie folwarczne (np. Gradowo, Wetyń). Po 1945r. prawie wszystkie dawne majątki ziemskie i folwarki przejęły państwowe gospodarstwa rolne (dalej w tekście jako skrót PGR), które w latach 1974-89 wchodziły w skład Kętrzyńskiego Zjednoczenia

Rolniczo-Przemysłowego (KZR-P) „Agrokompleks” obejmującego wszystkie PGR-y powiatu kętrzyńskiego. Okres funkcjonowania KZR-P „Agrokompleks” spowodował na tym terenie znaczące zmiany w krajobrazie architektonicznym i układzie przestrzennym (np. Srokowo, które planowano przekształcić jako agro-miasto, Arklity, Drogosze, Podławki, Skierki, Barciany, gdzie wzniesiono nowe obiekty nienawiązujące do zastanego, tradycyjnego krajobrazu architektonicznego np. szkoła, ośrodek zdrowia, bloki mieszkalne przy ul. Sportowej). Po rozwiązaniu PGR-ów w 1989r. majątek przejęła Agencja Własności Rolnych Skarbu Państwa oddział terenowy w Olsztynie (od 2003r. Agencja Nieruchomości Rolnych - ANR), która sprzedawała bądź, na dogodnych warunkach, wydzierżawiła różnym spółkom lub prywatnym osobom. Zachowano w ten sposób gospodarstwa rolne o dużych arealach, co przy dobrej jakości tutejszych gleb pozwala na prowadzenie gospodarki wielkotowarowej i - co najważniejsze - wydajnej. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej gospodarstwa tego typu mają zapewnioną przyszłość.

Zachowane układy przestrzenne dawnych majątków ziemskich i folwarków pochodzą w przeważającej części z 4. ćwierci XIX w. i 1. ćwierci XX w., kiedy to wzniesiono większość kluczowych budynków inwentarskich, gospodarczych oraz kolonie mieszkalne robotników folwarcznych. Pozostałe obiekty wzniesiono po 1945r., głównie w latach 70. Pojawiły się wtedy obiekty betonowe wzniesione z tzw. wielkiej płyty, kryte płaskim dachem, co zniszczyło ukształtowany przez stulecia krajobraz architektoniczny. Na opisywanym terenie brak jest elementów wcześniejszych założeń poza parkami i dworami. Na temat kształtowania układów przestrzennych sprzed II połowy XIX w. brak jest pewnych informacji. Można przypuszczać, że pierwotne układy stały na miejscu obecnych. Tak więc obecnie zabudowę w większości miejscowości na terenie powiatu kętrzyńskiego tworzą budynki związane w przeszłości z zespołami dworsko-folwarcznymi lub folwarcznymi i ewentualnie indywidualnymi gospodarstwami rolnymi powstałymi po parcelacji w latach 30. (np. Modgarby, Ogródki, Jankowice). Takie zespoły składały się z dwóch (w przypadku zespołów folwarcznych) lub trzech (zespoły dworsko-folwarczne) funkcjonalnych, wyodrębnionych części:

- rezydencjonalnej z domem właściciela - najczęściej dworem (pałacem), parkiem i akwenem (staw lub ciek wodny),
- gospodarczej z podwórzem folwarcznym na planie prostokąta i zabudową pomocniczą (stajnie, stodoły, chlewnie, obory, spichlerze, kuźnie),
- kolonii mieszkalnej robotników folwarcznych składającej się z 2-, 3-, 4- (tzw. czworaki) i 6-rodzinnych domów mieszkalnych oraz przydomowych budynków gospodarczych.

Zabudowę uzupełniają obiekty państwowych lub indywidualnych gospodarstw rolnych, wzniesione po 1945r.

Wsie chłopskie założone w XIV i XV w. posiadają charakterystyczny dla tego okresu typ osadniczy; są to ulicówki o zabudowie rozciągającej się po obu stronach drogi. Obecnie ten typ osadniczy uzupełniony jest zabudową kolonijną powstałą w wyniku reform agrarnych przeprowadzonych na całym ówczesnym terenie Prus Wschodnich w latach 1821-65, kiedy zniknęła gospodarka trójpolowa i nastąpiła komasacja i separacja gruntów rolnych, powodując tym samym przenoszenie i budowę nowych zagród poza wsią. Wtedy też powstawały nowe folwarki (np. Gradowo, Sątoczek, Wetyn) obok założonych wcześniej (XVII-XVIII w.), czy też gospodarstwa na kolonii wsi rolniczych (np. Pieckowo, Nowa Różanka).

Poniżej przykłady miejscowości z obiektami rejestrowymi, jako zachowanego na terenie powiatu dziedzictwa kulturowego:

Asuny (do 1945r. Assaunen) – lokowane 10.10.1352r. na prawie pruskim przez wielkiego mistrza Zakonu NMP Winricha von Kniprode dla pruskiego rycerza Luprechta Sudowena, który w zamian zobowiązał się służyć w czasie wojny Zakonowi I konną służbą. Około 1406r., za czasów wielkiego mistrza Zakonu Konrada von Jungingena, zbudowano kościół parafialny. W XIX w. po pożarze kościół został znacznie przebudowany. Od 1947r. (oficjalnie od 1956r.) kościół greckokatolicki adaptowany jako pierwszy na terenach Warmii i Mazur przez Ukraińców na swoją świątynię po ich przesiedleniu w ramach akcji „Wisła”.

Barciany (do 1945r. Barten) – pierwotnie gród plemienia Bartów. Osada założona w XIV w. przy zamku krzyżackim. Prawa miejskie w 1628r. Obecnie siedziba gminy (prawa miejskie utraciły w 1945r.). Zamek krzyżacki z XIV w., rozbudowany w XVI w. Przy murze płd. w jego wschodniej części wzniesiono XVIII w. budynek dla potrzeb administracji domeny państwowej. Po 1945r. – biura i magazyny PGR. Ostatni remont w 1965r. częściowo w połowie lat 80. XX w. Od 2000r. własność prywatna. Gotycki kościół farny położony przy dawnym Rynku Garncarskim pochodzi z poł. XIV w. z czasu budowy zamku. Podczas orkanu w 1695r. wieża kościoła została zniszczona, a odbudowano ją dopiero w 1804r. po dokonanej wcześniej w poł. XVIII w. przebudowie kościoła. Barokowy ołtarz z 1643r. W 1751r. wzniesiono chór muzyczny, a Adam Gottlieb Casparini z Królewca wykonał organy (jedyne zachowane do dzisiaj oryginalne części). Na pobliskim cmentarzu zabytkowa kaplica z 1834r. i 2 pomniki poległych mieszkańców Barcian w wojnach 1870/71 i 1914-18. Po lewej stronie od głównego wejścia na cmentarz stoi pomnik poległych w czasie wojny prusko-francuskiej w latach 1870/71, odsłonięty w 1911r. Po prawej stronie od wejścia na cmentarz stoi pomnik poległych mieszkańców na wszystkich frontach I wojny światowej, odsłonięty 3.08.1924r.

Bezławki (do 1945r. Bäslack) – wieś czynszowa lokowana na prawie chełmińskim 3.08.1371r. We wsi były 2 karczmy, młyn, istniały 3 służby rycerskie. Na urwistym wzniesieniu zbudowano w II

poł. XIV w. murowaną strażnicę obronną (jedyna zachowana do dzisiaj) z zachowanym do dzisiaj murem obronnym z polnych kamieni. Po 1590r. strażnicę przebudowano na kościół, a majdan adaptowano na cmentarz (zachowane do dzisiaj nieliczne groby). Wieża z 1730r.

Brzeźnica (do 1945r. Birkenfeld) – majątek ziemski, który do 1824r. należał do wielkiego klucza dóbr hrabiego von Schlieben (jako folwark pomocniczy). Budowa obecnego założenia nastąpiła po zakupie majątku przez rodzinę Totenhoefer (1824r.). Dobra jeszcze dziś stanowią przykład komponowania krajobrazu ukształtowanego w poł. XIX w. według panujących tendencji, nawiązujących do wzorów angielskich. Dwór zniszczony w 1914r. odbudowany wg pierwotnego. W parku zachował się cenny zróżnicowany starodrzew z okazem samotnej sosny wejmutki. Ponad 100-letnie aleje i szpalery grabowe i układem stawów. Obecnie własność prywatna. Liczne stanowiska bocianów.

Czerniki (do 1945r. Schwarzstein) – wieś czynszowa na prawie chełmińskim założona przed 1394r. z karczmą i młynem. We wsi gotycki kościół. Z miejscowością związane są trzy legendy o diable i głądzie narzutowym (3m obwodu) w pobliskim lesie (są przykładem niematerialnego dziedzictwa kulturowego).

Drogosze (do 1945r. Dönhoffstadt) – dobra rycerskie, które otrzymał w 1361r. od Zakonu ród Konrada von Wolfsdorf (stąd pierwotna nazwa miejscowości – Wolfsdorf/Wilkowo Wielkie). Następni właściciele to członkowie szlacheckich rodzin: von Rautter (1477 - pocz. XVII w.), Dohna (do 1651r.), Dönhoff (do 1816r.) oraz zu Stolberg-Wernigerode (do 1945r.). W latach 1598-1606 Rauterowie wybudowali pałac, który spłonął od pioruna i rozebrany na pocz. XVIII w. Córka hrabiego Rautera, Maria wyszła za mąż za Bogusława Dönhoffa, który zlecił budowę (lata 1710-1714) obecnego pałacu barokowego dla Johna von Collas według projektu Jeana de Bodta. Przebudowy w XVIII i XIX w. Zachowane zabudowania folwarczne i park krajobrazowy. Kościół z k. XIV w., przebudowany w k. XVI w. Kaplica grobowa rodziny Dönhoff z 1742r. (zasłużony dla Polski ród pruski przybyły w XIII w. z Westfalii, np. Anna Dönhof była matką polskiego króla Stanisława Leszczyńskiego).

Gudniki (do 1945r. Gudnick) – pruska wieś lokowana w XIV w. Gotycki kościół murowany z XIV/XV w, zaś wnętrze z okresu baroku. Okrągły renesansowy witraż „Zmartwychwstanie” z datą 1586. Płyta nagrobna z 1647r. Johana Bernarda Varnhagena, lekarza królowej Krystyny, żony króla szwedzkiego. Przed kościołem kamienny obelisk poświęcony mieszkańcom wsi poległych w I wojnie św. Kaplica grobowa z k. XVIII w. na cmentarzu późnobarokowa z mansardowym dachem rodziny von Groeben.

Jęglawki (do 1945r. Jäglack) – pałac rodziny Siegfried z 1848r. - naśladownictwo angielskiego późnego gotyku i włoskich willi podmiejskich („villa suburbana”). Zachowany park krajobrazowy.

W odnowionym w 2015r. pałacu, który jest własnością prywatną, mieści się obecnie muzeum rybołówstwa.

Kałki (do 1945r. Sechserben) – podobnie jak Brzeźnica, od 1824r. w rękach rodziny Totenhofer, który założyli tu hodowlę koni sportowych (jeden z nich zdobył zespołowo złoty medal na olimpiadzie w Berlinie w 1936r.). Dwór o cechach neobarokowych, zachowany układ folwarczny i zaniedbany park z starodrzewem. Obecnie własność prywatna.

Kanał Mazurski - zaplanowany jako sztuczne połączenie mazurskiej sieci dróg wodnych z Królewcem. Budowla z oryginalnymi rozwiązaniami technicznymi, wkomponowana w środowisko naturalne. Jego budowę rozpoczęto w 1911r., prace przerwał wybuch wojny w 1914r. Zostały one wznowione w 1934r. i ostatecznie przerwane w 1942r. (łąčna długość kanału wynosi 51 km, z czego na terenie Polski 22 km, a różnica poziomów wód pomiędzy jeziorem Mamry i rzeką Łyną wynosi 111,2 m). Na kanale znajduje się 10 śluz i 2 jazy o ręcznym napędzie mechanizmów, z czego na terenie powiatu jaz znajdują się w Leśniewie, a śluzy w Leśniewie Górnym, Leśniewie Dolnym i Bajorach Małych (nieukończona).

Kętrzyn (do 1945r. Rastenburg) – prawa miejskie 11.11.1357r. Gotycki kościół św. Jerzego, który od 1999r. nosi tytuł bazyliki mniejszej. Rzadki przykład sakralnej architektury obronnej. Swój dzisiejszy kształt i wysokiej klasy sklepienia kryształowe kościół uzyskał w 1515r. We wnętrzu najciekawsze zabytki ruchome, to: ambona z 1594r. w stylu niderlandzkiego manieryzmu; płyta nagrobna pułkownika Christopha Schenka von Tautenburga z 1597r.; neogotycki ołtarz z obrazem „Ukrzyżowanie” z 1869r. Empora nad zakrystią mieści salę muzealną z historią kościoła. Przy kościele lapidarium z ciekawymi płytami nagrobnymi z XVI–XVII w. Obok kościoła dawna kaplica, ob. kościół ewangelicki św. Jana z ołtarzem z poł. XVIII w. Krzysztofa Fröhlicha i odnowioną amboną z XVII w. Inne zabytki Kętrzyna to:

- zamek wybudowany przed 1374r., siedziba urzędnika krzyżackiego (prokuratora - niem. Pflieger), a po 1525r. książęcego starosty; liczne przebudowy w XVI-XIX w.; spalony w 1945r. i odbudowany w 1967r.; obecnie siedziba muzeum i biblioteki miejskiej;
- ewangelicko-augsburski kościół św. Jana (określany dawniej jako „kościół polski”) - pierwotnie kaplica cmentarna, następnie kościół i siedziba szkoły założonej w 1546r. przez księcia Albrechta;
- neogotycki kościół św. Katarzyny wybudowany w 1896r. wg projektu F. Heitmanna;
- neogotycki ratusz wybudowany w 1886r. według projektu Karla Hoffmanna z Berlina (pierwszy znajdował się na terenie Starego Miasta, rozebrany w 1781r.);
- budynek starostwa wybudowany w 1895r. do dzisiaj pełniący tą samą funkcję;

- budynek Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. Wojciecha Kętrzyńskiego z 1907r., pierwotnie siedziba męskiego Gimnazjum Księcia Albrechta;
- budynek loży masońskiej „Zu den 3 Thoren des Tempels” wybudowany w 1864r.; obecnie siedziba Stowarzyszenia im. Arno Holza dla Porozumienia Polsko-Niemieckiego.

Korsze (do 1945r. Korschen) – miasto od 1962r., najmłodsze na Warmii i Mazurach. Pierwsze wzmianki w 1448r. jako majątek rycerski, później wieś szlachecka. Rozwój po 1871r. z chwilą oddania dwóch linii kolejowych, które krzyżowały się w Korszach (Berlin-Toruń-Olsztyn-Korsze-Wystruć oraz Królewiec-Korsze-Elk-Prostki). W zespole dworca zachowane trzy wieże wodociągowe.

Kosakowo (do 1945r. Marienthal) – wieś czynszowa na prawie chełmińskim założona w 1387r. Znajdujący się w Kosakowie drewniany kościół w 1657r. został spalony wraz z całą wsią przez Tatarów posiłkujących wojska Hetmana Gosiewskiego. Pozostała po nim granitowa chrzcielnica i dzwon z XVI w. osadzony w zabytkowej drewnianej wieży. Na miejscu spalonego kościoła wybudowano w XIX w. szkołę (ob. budynek mieszkalny). We wsi była karczma z zajazdem.

Kraskowo (do 1945r. Schönfliess) – wieś czynszowa założona w 1372r. na prawie chełmińskim. Gotycki kościół z połowy XV w. Wyposażenie barokowe: ołtarz z 1645r., ambona z 1648r. oraz dzwon mosiężny z 1622r. We wsi zachował się budynek karczmy z zajazdem oraz młyn wiatrowy (tylko budynek).

Łężany (do 1945r. Lossainen) – wieś założona w 1359r. Od 1900 do 1945r. właścicielami Łężan była rodzina von Fischer. Pałac neobarokowy wybudowany ok. 1910r. przez kontradmirała Reinholda von Fischera. Po 1945r. przejęty przez Akademię Rolniczą w Olsztynie, obecnie Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. Zachowany zespół folwarczny oraz park krajobrazowy.

Łankiejmy (do 1945r. Langheim) – wieś założona w 1367r. Kościół gotycki wybudowany w latach 1357-1400. W XV-XVI w. wieś w rękach rodziny Truchsses von Wetzhausen. Kamienne płyty nagrobne członków tej rodziny były wewnątrz kościoła do lat 60. XX w. (obecnie lapidarium w Kętrzynie). Później wieś w rękach rodziny Groeben, którzy postawili w 1805r. pałac, zniszczony w 1945r. Zachowane ślady grodziska pruskiego.

Mołtajny (do 1945r. Molteinen) – wieś założona w XIV w. Gotycki kościół z XV w, odnowiony kilka lat temu. Wnętrze utrzymane w stylu rokoko, organy i ołtarz z 1782r. Na przykościelnym cmentarzu nagrobek właścicieli pobliskich Arklit, Albrechta i Henrietty Egloffstein w formie postumentu z płaskorzeźbami o przedstawieniach alegorycznych zwieńczonych wazonem z XVIII w. (obecnie płaskorzeźby rozbite). Na jez. Arklickim sztuczna wyspa - osada nawodna z IV-II w. przed Chrystusem.

Nakomiady (do 1945r. Eichmedein) – wieś powstała w latach 1393-1396 na bazie staropruskiej osady rybackiej (przywilej odnowił Ulrich von Jungingen w 1402r.). W połowie XVII w. elektor Fryderyk Wilhelm nadał dobra w Nakomiadach dyplomacie Janowi von Hoverbeck za dobrą służbę reprezentując elektora na dworze króla polskiego w Warszawie. Pałac barokowy z 1653r. przebudowany w 1705r. (projekt Józefa Pioli) i w 1905r. W 1789r. Nakomiady kupił Friedrich Redecker i w rękach rodziny do 1932r. Zachowany park krajobrazowy z kaplicą. Kilka lat temu prywatny właściciel pałacu kompleksowo odrestaurował pałac i otoczenie. We wsi kościół z XVI w., przy którym stoi pamiątkowy kamień poświęcony poległym mieszkańcom wsi podczas I wojny światowej.

Parys (do 1945r. Paaris) – założony w 1370r. na prawie chełmińskim. Gotycki kościół zbudowano w latach 1370-1380. Wieża z pocz. XV w. Gruntownie odnowiony w 1599r. nadając mu ornamentykę barokową. Kolejnej przebudowy dokonano w 1703r. (fasada wschodnia). Przy kościele zabytkowa lipa, z którą związana jest legenda o odpoczywającej grupie żołnierzy napoleońskich z 1812r., w tym samego Napoleona.

Prosna (do 1945r. Prassen) – stara wieś pruska lokowana w 1376r. na prawie chełmińskim. Od 1484r. do 1945r. była własnością szlacheckiej rodziny zu Eulenburg przybyłych do Prus z Saksonii. W latach 1610-1620 wybudowano barokowy pałac, rozbudowany w 1667r. przez Józefa Narońskiego, polskiego inżyniera i kartografa. W latach 1870-1875 pałac gruntownie przebudowano w stylu neogotyku angielskiego z charakterystyczną architekturą wieżyczek. Po 1945r., aż do 1990r. pałac należał do PGR, następnie AWRSP nie użytkowany i rozgrabiony, obecnie w stanie ruiny (własność prywatna). Z dawnych budynków gospodarczych zachowały się obora i kuźnia z lat 80. XIX w. W otoczeniu pałacu założony na XVII/XIX park krajobrazowy (z okazałymi dębami), przez który przepływa rzeka Guber.

Reszel (do 1945r. Rössel) – prawa miejskie w 1337r. Szczególny rozkwit miasto przeżywało w XVII i XVIII w. Po pożarze w 1806r., odbudowane z zachowaniem dawnych działek i ulic. Jedyne w powiecie miasto z doskonale zachowanym czytelnym układem zabudowy sięgającym średniowiecza. Zamek z I poł. XIV w., rozbudowany w XVI w. Po 1807r. przebudowany na kościół i szkołę. Zachowane obwodowe mury obronne. Kościół św. Piotra i Pawła z II poł. XIV w. Wyposażenie z I poł. XIX w. wykonane po zniszczeniach w wyniku pożaru miasta w 1806r. Późnobarokowy kościół Krzyża Świętego z 1800r. (obecnie cerkiew grecko-katolicka). Zachowane w dużych partiach miejskie mury obronne. Nad rzeką (Cyna/Sajna) przepływającą przez Reszel unikalny, ceglany most gotycki.

Rodele (do 1945r. Rodehlen) – majątek rycerski na prawie chełmińskim lokowany w 1419r. W XVIII-XIX w. wieś należała do rodziny hrabiego von Schwerin. Maria von Schwerin wychodząc

za mąż za hrabiego von Alvenslebena otrzymała w posagu majątek w Rodelach wraz z pałacem wybudowanym w latach 1859-61. Obecnie własność prywatna.

Sątoczno (do 1945r. Leunenbourg) – jedna z najstarszych miejscowości w powiecie kętrzyńskim. W 1326r. nieopodal osady pruskiej postawiono murowaną strażnicę. Obok niej podgrodzie i wieś czynszowa, które spłonęło w 1347r. w czasie najazdu Litwinów (Olgierd, Kiejstut). Strażnicę rozebrano na potrzeby nowego domu rodu Eulenburg w pobliskiej Prośnie. W dniach 2-15.09.2001r. pod kierownictwem prof. Leszka Kajzera z Uniwersytetu Łódzkiego odkopano założenie z podzamczem. Kościół z II poł. XIV w., kilkakrotnie rozbudowany. Wyposażenie w większości z I poł. XIX w. z ołtarzem typu ambonowego, organy z 1745r., z królewieckiego warsztatu A.G. Caspariniego. Do korpusu kościoła dostawiono w XVIII w. kaplicę grobową rodziny Eulenburg.

Srokowo (do 1945r. Drengfurt) – miasto w latach 1405-1945, lokowane na prawie chełmińskim przez wielkiego mistrza Zakonu Konrada von Jungingena 4.07.1405r. Obecnie siedziba gminy. Kościół gotycki z pocz. XV w., wieża z II poł. XV w. Ratusz barokowy z 1775r. z wieżyczką z 1817r. Na pobliskiej Diabłej Górze ruiny wieży widokowej, tzw. wieży Bismarcka (1902r.).

Święta Lipka (do 1945r. Heiligelinde) – wieś na granicy historycznej Warmii i państwa Zakonnego, sławna z szerzącego się tu kultu Maryjnego o tradycjach sięgających XIV w. Pierwsza murowana kaplica z XV w. rozebrana została zaraz po 1525r. Na miejscu kolejnej kaplicy (1619r.), z inicjatywy jezuitów, wybudowano bazylikę barokową (1687-1693) otoczoną krużgankami z kaplicami (1694-1708) oraz dom zakonny (1698r.). Bogaty barokowy wystrój wnętrza bazyliki - ołtarze i polichromie. Organy z królewieckiego warsztatu J.J. Mosengele (1721r.) z ruchomymi figurami. Co roku latem odbywają się tu Świętolipskie Koncerty Organowe. Sanktuarium maryjne, określane mianem „perły baroku na Mazurach”, jest najbardziej znaną – nie tylko w Polsce – miejscowością z terenu powiatu.

Tołkiny (do 1945r. Tolksdorf) – pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1419r. Gotycki kościół XIV/XV wieku na wzgórzu o charakterze obronnym. Wokół cmentarz z zachowanym grobowcem rodziny von Borceke z XIX wieku, właścicieli majątku ziemskiego (kilka lat temu odnowiony staraniem członków Towarzystwa Miłośników Ziemi Kętrzyńskiej).

Winda (do 1945r. Wenden) – wieś czynszowa założona w 1389r. na prawie chełmińskim przez komtura pokarmińskiego Friedricha von Wenden (od jego nazwiska wywodzi się dawna nazwa wsi). Gotycki kościół z I poł. XV w. Wieżę kościoła zniszczył orkan 17.01.1818r., w 1830r. wybudowano nową, stojącą do dzisiaj. Zachowany rokokowy wystrój wnętrza, ołtarz i prospekt organowy.

Wopławki (do 1945r. Woplauken) – wieś pruska z XIV w. W latach 1480-1745 w rękach rodu Milewskich (zmienili nazwisko na von der Milwe). Od 1745r. do 1945r. w rękach rodziny barona von Schmidtseck, którzy wybudowali rodową kaplicę grobową na Górze Kaplicznej nieopodal drogi do Karolewa (zniszczona w 1983r.). Pałac w stylu klasycystycznym, z poł. XIX w. Obecnie remontowany. Zachowana większość zabudowań folwarcznych (spichlerz z 1850r.) i park krajobrazowy. Na północ od wsi, w miejscowości Góry stoi kamień pamiątkowy z datą 1311 poświęcony wielkiej bitwie Zakonu nad Litwinami z 7.04.1311r. Na pamiątkę tej bitwy corocznie na pobliskich łąkach odbywa się inscenizacja/rekonstrukcja bitwy organizowana przez Gminę Kętrzyn, parafię w Karolewie i Towarzystwo Miłośników Ziemi Kętrzyńskiej.

IV. 1. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Obiekty znajdujące się na terenie powiatu zostały wielokrotnie scharakteryzowane w różnych opracowaniach. Są to zarówno dokumentacje naukowo-historyczne, jak też opracowania o charakterze studialnym, lub też projektowym, a także karty ewidencyjne obiektów budownictwa i architektury. Wspomnieć też należy wydawnictwa i opracowania popularno-naukowe, czy też przewodniki oraz opracowania o charakterze archiwalnym autorstwa głównie badaczy niemieckich. Dokonano wstępnej i bardzo ogólnej oceny historycznej substancji zabytkowej powiatu, opartej głównie na analizie całego zachowanego zasobu obiektów. Z uwagi na to, że celem niniejszego **Programu** nie jest ani powtarzanie dostępnych treści dotyczących historii zachowanej zabudowy, ani też wartościowanie ich walorów historyczno-architektonicznych, dlatego też poniższy wykaz przedstawia grupy najważniejszych i najcenniejszych zabytków i zespołów zabytkowych z terenu powiatu kętrzyńskiego. Są to:

1. Barokowy zespół klasztorny w Świętej Lipce.
2. Gotyckie kościoły - z wyposażeniem barokowym i rokokowym - w Barcianach, Drogoszach, Mołtajnach, Windzie, Gudnikach,, Kraskowie, Łankiejmach, Parysie, Sątocznie oraz w Srokowie, Kętrzynie, Reszlu, Garbnie (ale tylko wieża, korpus odbudowany w 1980r.).
3. Gotyckie zamki w Barcianach, Kętrzynie i Reszlu;
4. Zespoły pałacowo-parkowe m.in. w Drogoszach, Łężanach , Nakomiadach, Jegławkach.
5. Założenia dworsko-parkowe m.in. w Brzeźnicy, Gierłóży, Muławkach, Rodelach.
6. Zespoły dworsko-folwarczne m.in. w Warnikajmach, Sławkowie, Sińcu, Kałkach.
7. Parki krajobrazowe w Arklitach, Silginach, Skandawie, Świętym Kamieniu, Wielewie.

8. Cmentarze wojenne w Kętrzynie, Parczu, Górkach, Kalkach i Skandławkach (dwa cmentarze).
9. Cmentarze rodowe, m.in. w Godzikowie (zachowany w oryginalnym kształcie cmentarz rodowy, na który wiedzie aleja dębowa zasadzona w 1905r., właściciele majątku w Nakomiadach, rodziny Redecker), Osewie (rodziny von Queiss, w tym zachowany nagrobek starosty i jego żony), Skandławkach (rodziny Siegfried) oraz wiejskie, np. w Sińcu (z wydzieloną częścią rodową), Koczarkach, Martianach, Nowej Różance, Silcu (dwa cmentarze), Starej Różance (dwa cmentarze), Gudnikach (z kaplicą rodową), Kraskowie, Podławkach, Szczeciniaku, Pilcu.

Wg stanu na grudzień 2016r. (wykaz z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie) w rejestrze zabytków nieruchomości powiatu kętrzyńskiego jest 390 decyzji obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Kilka obiektów jest w stanie ruiny (np. pozostałości stajni z ujeżdżalnią w Drogoszach, pałac w Silginach, karczma w Skandawie, pałac w Wielewie) i wskazane jest zachęcić właścicieli tych obiektów do podjęcia prac remontowych (art. 5 i 36 **Ustawy**).

Natomiast ewidencję zabytków stanowią zarówno zabytki wpisane, jak i nie wpisane do rejestru zabytków. Ewidencję zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków w formie kart ewidencyjnych (art. 22 ust. 2 **Ustawy**), zaś ewidencję z terenu gminy prowadzi wójt/burmistrz w formie zbioru kart adresowych zabytków, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4). Karta zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku, jego miejsce położenia lub przechowywania, opis cech i wartości kulturowych oraz wskazanie właściciela i posiadacza zabytku. Zgodnie z **Ustawą** ewidencja zabytków jest jedną z podstaw (art. 21) do sporządzenia programów opieki nad zabytkami (wojewódzkich, powiatowych i gminnych).

Poniżej przedstawiony został stan opracowania Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz Programu Opieki nad Zabytkami (POnZ) dla gmin powiatu kętrzyńskiego (stan na grudzień 2016r.). Trzy gminy powiatu kętrzyńskiego posiadają zweryfikowaną i uzgodnioną z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków (WUOZ) w Olsztynie Gminną Ewidencję Zabytków. Są to gminy: Barciany, Reszel i Srokowo, które na podstawie GEZ mają opracowane i uzgodnione z WUOZ Programy Opieki nad Zabytkami. Pozostałe gminy posiadają jedynie wykazy obiektów do wykonania GEZ, przekazanych przez WUOZ do weryfikacji (z uwagi na fakt, że wiele obiektów nie istnieje lub zatraciły historyczne cechy, albo powtarzają się w wykazie) i uzgodnień z WUOZ w Olsztynie:

1. Gmina Barciany: POnZ – tak; GEZ – tak, wprowadzony Zarządzeniem Nr 102/2014 Wójta Gminy Barciany z dnia 16 grudnia 2014r;
2. Gmina Kętrzyn: POnZ – nie, GEZ – nie; wykaz obiektów do wykonania GEZ, zweryfikowany przez pracowników Urzędu Gminy Kętrzyn (ale nie uzgodniony z WUOZ) wprowadzony Zarządzeniem Nr 18/2013 Wójta Gminy Kętrzyn z dnia 8 maja 2013r;
3. Miasto Kętrzyn: POnZ – nie, GEZ – nie;

4. Gmina Korsze: POnZ – nie, GEZ – nie;

5. Gmina Reszel: POnZ – tak, GEZ – tak; wprowadzony Zarządzeniem Nr 79/2014 Burmistrza Reszla z dnia 18 lipca 2014r;

6. Gmina Srokowo: POnZ – tak, GEZ – tak; wprowadzony Zarządzeniem Nr 82/14 Wójta Gminy Srokowo z dnia 14 listopada 2014r.

Starostwo powiatowe jest właścicielem trzech zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa warmińsko-mazurskiego. Są to: budynek starostwa, budynek Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. W. Kętrzyńskiego w Kętrzynie oraz budynek po Specjalnym Ośrodku Szkolno - Wychowawczym w Reszlu.

Obiekty zabytkowe będące własnością powiatu kętrzyńskiego wpisane do gminnej ewidencji zabytków: Zespół Szkół im. M. Rataja w Reszlu, zespół szpitala w Reszlu, dom pomocy społecznej w Kętrzynie, szpital powiatowy w Kętrzynie, zespół budynków przy ul. Pocztowej 9-13 w Kętrzynie oraz zespół budynków pokoszarowych Specjalnego Ośrodka Szkolno - Wychowawczego w Kętrzynie. Rozpoznanie zasobów, stanu zachowania obiektów zabytków pozwala na wskazanie zagrożeń oraz sposobów reagowania w celu ochrony i powstrzymania degradacji zewidencjonowanych zabytków oraz ich otoczenia.

Zabytki archeologiczne

Analizując zasoby archeologiczne powiatu oparto się przede wszystkim na wynikach badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) przekazanych poszczególnym gminom przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków (WUOZ) w Olsztynie w formie spisu stanowisk na poszczególnych obszarach AZP w układzie chronologiczno-funkcjonalnym wraz z mapami, na których zaznaczono lokalizacje i zasięgi stanowisk archeologicznych przy wykorzystaniu systemu określonych znaków graficznych. Z uwagi na fakt, że uwzględnione również zostały wszelkie dostępne informacje o charakterze archiwalnym zawierające istotne treści dotyczące znalezisk archeologicznych z terenu powiatu kętrzyńskiego pochodzące głównie z szeroko pojętego okresu przed II wojną światową oraz będące efektem poszukiwań i opracowań badaczy niemieckich oraz niepewną lub nawet nieznaną lokalizację tychże stanowisk, przeto wskazana jest weryfikacja tychże stanowisk z WUOZ w Olsztynie. Na terenie powiatu kętrzyńskiego jest ogółem kilkaset stanowisk archeologicznych, w tym kilkadziesiąt archiwalnych. Teren ten cechuje znaczne nasycenie stanowiskami archeologicznymi, bądź też pojedynczymi śladami świadczącymi o działalności człowieka na tym terenie na przestrzeni dziejów. Zarejestrowane stanowiska i ślady osadnicze prezentują szerokie spektrum chronologiczne poczynając od mezolitu/neolitu, aż po późne średniowiecze i czasy nowożytnie potwierdzając ciągłość osadniczą na terenie powiatu

kętrzyńskiego. Zweryfikowane stanowiska archeologiczne w Gminnej Ewidencji Zabytków mają Gminy: Barciany, Reszel i Srokowo. Stanowiska archeologiczne w gminach Kętrzyn i Korsze wymagają weryfikacji.

Dotychczasowy stan badań archeologicznych na terenie powiatu nie pozwala na określenie pełnej historii osadnictwa w pradziejach. Jedynie na podstawie odkryć przypadkowych i badań powierzchniowych w ramach programu AZP oraz wyników nielicznych badań wykopaliskowych, można określić pewien zarys pierwotnego osadnictwa na obszarze obecnego powiatu. Najstarsze jego ślady pochodzą z epoki neolitu, czyli młodszej epoki kamienia (ok. 4000-1500 lat p.n.e.). Należą do nich np. kamienne siekierki znajduwane w wielu miejscowościach oraz kurhany. Ludność, która zamieszkiwała te tereny, należała do tzw. kultury amfor kulistych, typowej dla neolitu. Przełom gospodarczy związany z przejściem od gospodarki przyswajalnej do wytwórczej polegający na nabyciu przez ludzi umiejętności uprawy roli i hodowli zwierząt nastąpił prawdopodobnie na początku IV i III tysiąclecia p.n.e. Na początku wczesnej epoki żelaza (od 700 p.n.e. do poł. XIII w.) grupy ludności często zakładały tu swoje osiedla. Wskutek upowszechnienia się żelaza jako materiału do produkcji narzędzi gospodarka we wszystkich jej dziedzinach staje się bardziej efektywna. Świadczą o tym znaleziska z wykopalisk archeologicznych w Równinie Dolnej (gm. Korsze). Jest to obecnie jedyne, dobrze rozpoznane, wielokulturowe cmentarzysko ciałopalne, które dostarczyło unikatowego zespołu zabytków kultury materialnej ludności pruskiej. Badania tego cmentarzyska w latach 1995-2004, gdzie odkryto ponad 350 grobów ludzkich, pozwoliły zgromadzić wyjątkowo bogaty zespół zabytków ceramicznych, szklanych i metalowych. Wyjątkowo bogate były pochówki z I-IV w. Zmarłych palono na stosach, a ich szczątki chowano w wykopanych w ziemi jamach lub wkładano do popielnic. Do grobów składano naczynia o różnych kształtach, w tym liczne naczynia miniaturowe czy też unikaty, jak np. misę na trzech nóżkach. Odkryto też wielkie bogactwo drobnych przedmiotów, jak pierścionki, zapinki, monety, szklane naczynia czy paciorki pochodzące z południa Europy. W jednym z grobów znaleziono fragmenty pucharka szklanego, który wykonany został w III-IV w., czyli w okresie cesarstwa rzymskiego. Odkryto ślady osady neolitycznej oraz znaleziska (naczynie ceramiczne i kamienną siekierkę) pochodzące z grobowca sprzed 4000 lat, a więc także z okresu neolitu. Zatem cmentarzysko w Równinie Dolnej było miejscem pochówków przez prawie 6000 lat, bowiem najmłodsze groby datowane są na II poł. XIV w. Zmarli byli grzebani już według chrześcijańskiego obrzędu, lecz zachowano jeszcze bogactwo darów grobowych, charakterystycznych dla czasów pogańskich. Jednak wyjątkową rangę temu cmentarzysku nadają pochówki koni. Jest to największe w Polsce i jedno z większych w Europie cmentarzysk końskich. W ciągu dziesięciu sezonów wykopaliskowych na terenie cmentarzyska odsłonięto ponad 70 pochówków końskich, które miały

charakter kultowy i związane były z wierzeniami. Są to zazwyczaj pojedyncze pochówki, gdzie konie miały głowę skierowaną w kierunku południowym. Ciekawym odkryciem były podwójne pochówki końskie. Rytualne pochówki tych zwierząt to szczególna forma obrzędu pogrzebowego starożytnych Bałtów, a więc i Prusów, pierwszych stałych mieszkańców terenów obecnego powiatu kętrzyńskiego. Konie były zazwyczaj wprowadzane do wykopanej jamy żywcem. Świadczą o tym układy szkieletów. Analizy wykazywały, że wybierano młode, silne osobniki. Można przypuszczać, że zwierzęta specjalnie przygotowywano do ceremonii (np. odurzano), aby przebieg uroczystości pogrzebowych był mniej drastyczny. Różne źródła etnograficzne podają, że tego rodzaju środki często wykorzystywano w praktykach szamańskich towarzyszących obrędom pogrzebowym. Na wyposażenie grobu składał się cenny rząd koński, z którego pozostały elementy uprzęży: wędzidła, ozdoby rzemieni, uzdy. Okoliczna ludność mieszkała w niewielkich osadach o charakterze otwartym, obok których wzniesiono (1,5 km na wschód od cmentarzyska) gród obronny Wallewona. Był to wg C. Beckerna najważniejszy gród Bartów, którego ślady - w postaci wyniesienia - widoczne są do dzisiaj przy rzece Guber.

Najwięcej stanowisk archeologicznych na terenie powiatu pochodzi z okresu średniowiecza (np. grodzisko w Mołtajnach, cmentarzysko w Garbnie, które wpisane są do rejestru zabytków). Są dwa stanowiska archeologiczne, które mogą być promowane. Jedno - opisane powyżej - w Równinie Dolnej, drugie w Sątocznie. Które może stanowić w przyszłości atrakcję turystyczną. Jak wyżej wspomniano Równina Dolna jest stanowiskiem wielokulturowym; mamy tu bowiem do czynienia ze śladami działalności człowieka na tym terenie od neolitu aż po wczesne średniowiecze. Mało jest w naszym regionie miejsc, gdzie w jednym miejscu prześledzić możemy 6000 lat historii „na żywo”. Tak duża złożoność kulturowa stawia to stanowisko w rzędzie najciekawszych nie tylko w regionie, ale i kraju. Natomiast Sątoczno to stanowisko archeologiczne będące pozostałością murowanej strażnicy z okresu państwa zakonnego, namierzonej metodą elektrooporową i odsłoniętej w 2002r. z zespołem podgrodzia. Strażnica wraz z pobliskim gródkiem stożkowym stanowi ciekawy kompleks o dużej wartości zabytkowej. W przyszłości, jeśli możliwości finansowe pozwolą, to strażnica z założeniem w Sątocznie mogłaby być zrekonstruowana w formie częściowo zachowanej trwałej ruiny i stanowić wspaniałą atrakcję turystyczną jako „mały Biskupin”. Oba stanowiska są obiektami niezwyklej wagi naukowej, historycznej i kulturowej; stanowią one dziedzictwo kulturowe tej ziemi i jako takie powinny być udostępnione do zwiedzania. W przypadku ewentualnego przedsięwzięcia w tym zakresie należy oczywiście uwzględnić zapisy art. 31 i 32 **Ustawy**.

IV. 2. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu kętrzyńskiego.

Chcąc właściwie ocenić stan dziedzictwa kulturowego powiatu kętrzyńskiego oraz jego możliwości w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego właściwym jest przeprowadzenie analizy SWOT. Nazwa techniki pochodzi od pierwszych liter angielskich słów: **S** - Strengths - Silne strony, siły, atuty; **W** - Weaknesses - Wady, słabości, słabe strony; **O** - Opportunities - Okazje, możliwości, szanse; **T** - Threats - Trudności, zagrożenia. Technika ta oceniająca zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne czynniki, mogące mieć wpływ na powodzenie programu opieki nad zabytkami stanowi użyteczne narzędzie prowadzące do dokonania analizy zasobów kulturowych oraz określenia priorytetów niniejszego **Programu**.

Mocne strony:

- atrakcyjne położenie powiatu, wysokie walory i atrakcyjność środowiska oraz krajobrazu kulturowego dla gospodarki i mieszkańców,
- duża ilość obiektów zabytkowych,
- różnorodność obiektów zabytkowych i miejsc o walorach historycznych stanowiących bogate źródło dziedzictwa kulturowego, m.in. architektura gotyku ceglanego (zamki, kościoły), dziedzictwo wiejskie (pałace i dwory), barokowe sanktuarium w Świętej Lipce (miejsce pielgrzymek),
- rosnące zainteresowanie właścicieli zabytków ich rewaloryzacją,
- dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu,
- promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu,
- wysoka wartość zachowanego dziedzictwa kulturowego,
- uwzględnienie w dokumentach programowych gmin i powiatu kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego,
- popularyzacja historii i dziedzictwa kulturowego przez władze samorządowe oraz organizacje pozarządowe,
- oznakowanie i promocja szlaków turystycznych o znaczeniu regionalnym, w oparciu zasoby dziedzictwa kulturowego regionu (szlak rowerowy Green Velo, Mazurski Szlak Konny, Warmińsko-Mazurski Szlak Bociani).

Słabe strony:

- brak w trzech gminach powiatu programów ochrony i opieki nad zabytkami,
- zły stan zachowania części zabytków i postępująca degradacja krajobrazu kulturowego,

- słaba świadomość społeczna potrzeby utrzymania zabytków i ich wartości dla dziedzictwa kulturalnego,
- niezadowalająca edukacja społeczna dotycząca dziedzictwa i wartości kulturowych powiatu,
- brak zintegrowanej w skali powiatu polityki ochrony zabytków,
- niski poziom edukacji w szkołach w dziedzinie historii, potencjałów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu,
- duże koszty rewaloryzacji zabytków,
- niedostateczne środki finansowe na działania konserwacyjne, rewaloryzacyjne przy obiektach zabytkowych,
- brak właściwej polityki państwa w latach powojennych w zakresie ochrony zabytków,
- zniekształcanie zespołów zabudowy miejskiej i wiejskiej w obrębie przestrzeni historycznych, poprzez wprowadzanie obiektów nie uwzględniających kontekstu zabytkowego (styl i forma architektoniczna, materiały budowlane, gabaryty itp.).

Szanse dla ochrony zabytków:

- wzrost zainteresowania władz samorządowych oraz właścicieli obiektów zabytkowych ich ochroną i rewaloryzacją,
- rozwój turystyki i agroturystyki z wykorzystaniem obiektów zabytkowych,
- możliwość pozyskiwania środków do prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych pochodzących z budżetu państwa, samorządów, Unii Europejskiej,
- szersze uwzględnianie potrzeb ochrony zabytków w dokumentach programowych powiatu i gmin wchodzących w skład powiatu kętrzyńskiego,
- promowanie krajobrazu kulturowego powiatu i historii zabytków,
- postępująca poprawa sieci komunikacyjnej na terenie powiatu,
- rozwój inicjatyw lokalnych i aktywności organizacji pozarządowych w zakresie opieki nad zabytkami,
- edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Zagrożenia dla ochrony zabytków:

- pogarszający się stan techniczny części zabytków i postępująca dewastacja dziedzictwa kulturowego,
- brak spójnych działań jednostek samorządowych powiatu,
- zbyt małe środki na skuteczną ochronę i zabezpieczenie zabytków,

- podejmowanie działań konserwacyjnych, rewitalizacyjnych niegodnie ze sztuką, zagrażających wartościom zabytkowym obiektów,
- zwiększający się wpływ zunifikowanej kultury masowej,
- niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków.

V. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Zachowane dziedzictwo kulturowe powiatu kętrzyńskiego akcentuje program ochrony zabytkowych obiektów sakralnych, zespołów dworsko-parkowych, ochrony dziedzictwa wiejskiego, alei przydrożnych i cmentarzy.

Opieka nad barokowym sanktuarium pielgrzymkowym w Świętej Lipce. Barokowe sanktuarium pielgrzymkowe jest najbardziej znanym - nie tylko w Polsce - miejscem i charakterystycznym elementem pejzażu sakralnego powiatu kętrzyńskiego. Założenie to, tj. kościół otoczony krużgankami z narożnymi kaplicami, kompozycyjnie powiązany z otaczającym krajobrazem. stanowi przykład architektury i wystroju o wysokiej randze artystycznej oraz wybitnym znaczeniu historycznym. Konieczne jest wspomaganie działań przy konserwacji i restauracji obiektów.

Opieka nad gotycką architekturą sakralną. Gotyckie kościoły są wyjątkowym w skali województwa, jak i kraju przykładem kompleksowo zachowanej architektury średniowiecznej, wyróżniającej się poziomem artystycznym oraz zachowaniem autentycznej substancji zabytkowej. Są jednym z najważniejszych wyróżników powiatu kętrzyńskiego. Stąd konieczność wspomagania działań przy konserwacji i restauracji tych obiektów.

Opieka nad zabytkowymi zespołami dworsko-parkowymi. Na terenie powiatu występuje duża ilość (ok. 100) dawnych majątków ziemskich obejmujących siedziby mieszkalne (pałac, dwór), założenie parkowe, folwark (często z wsią folwarczną) oraz kolonię mieszkalną. W szczególnych przypadkach były one świadomie komponowane w obrębie całych, wielohektarowych dóbr ziemskich (rozmieszczenie zespołów zabudowy, układ pól, lasów i zadrzewień, sieć alei przydrożnych). Są charakterystycznym i wyróżniającym elementem kształtowania otwartego krajobrazu i stanowią istotny zasób dla rozwoju gospodarki i turystyki. Poważnym problemem w przypadku ochrony zespołów dworsko-parkowych jest ich obecna struktura własnościowo-funkcjonalna. Zespoły, które wcześniej stanowiły integralną całość architektoniczno-krajobrazową, złożoną z rezydencji, obiektów folwarcznych i zieleni komponowanej, znajdujących się w ręk

jednego właściciela, bardzo często funkcjonują obecnie jako odrębne jednostki. W takim wypadku możliwa jest ochrona pojedynczych obiektów architektury, jednak szansa na ochronę pozbawione są całe zespoły wraz z ich walorami widokowo-kompozycyjnymi. Często prowadzi to do degradacji i niszczenia walorów założeń parkowych i komponowanego krajobrazu. Istnieje konieczność rewaloryzacji zespołów dworsko-pałacowych z zachowaniem ich walorów historycznych, przy zapewnieniu im właściwych funkcji oraz zapobieganiu zagrożeniom wynikającym z wtórnych podziałów.

Opieka nad dziedzictwem wiejskim. Dziedzictwo wiejskie powiatu kętrzyńskiego obejmuje zachowane historyczne układy przestrzenne wsi, formy zagospodarowania przestrzeni wiejskiej, rozplanowanie i kształt zagród oraz tradycyjną, murowaną zabudowę. Stosunkowo dobrze i czytelnie zachowany jest sposób kształtowania i zagospodarowania przestrzeni wiejskiej. Wyrazistość i odrębność kulturowego krajobrazu wiejskiego może służyć budowaniu regionalnej tożsamości.

Opieka nad alejami przydrożnymi. Aleje przydrożne na terenie powiatu kętrzyńskiego są zachowanym, unikalnym przykładem zagospodarowania przestrzeni publicznej. Ich wielorakie funkcje (przyrodnicze, kulturowe, komunikacyjne) są aktualne do czasów dzisiejszych. Są świadectwem kompleksowego zagospodarowania przestrzeni, wyróżnikiem krajobrazu kulturowego powiatu kętrzyńskiego, jak i regionu Warmii i Mazur. W związku z rosnącym natężeniem ruchu kołowego następuje proces ich zanikania, stąd wycinka drzew i całych alei przydrożnych (np. droga wojewódzka Kętrzyn – Bartoszyce, Kętrzyn - Srokowo). Problemem też jest rozdział kompetencji w sprawie ochrony tego dziedzictwa, bo właściciel dróg stawia niejednokrotnie władze powiatu przed faktem dokonanym. Powstaje w ten sposób konflikt interesu społecznego. Obecnie na terenie powiatu w całości zachowane są m.in.: aleja dębowa przy drodze wojewódzkiej nr 650 od Barcian w stronę Srokowa, do miejscowości Jegławki i dalej aleja lipowa; aleja mieszana przy drodze wojewódzkiej nr 591 ze szczególnym uwzględnieniem szpaleru dębowego na odcinku Winda - Skierki oraz wzdłuż majątku Rodele; aleja mieszana wzdłuż drogi powiatowej nr 1980 Krelkiejmy – Skandawa – Kotki ze szczególnym uwzględnieniem dębowej alei we wsi Frączkowo; aleja grabowa wzdłuż drogi powiatowej nr 1584N na odcinku Kiemławki – Winda; aleja wzdłuż drogi powiatowej nr 1396N Michałkowo – Momajny – Garbno; aleja lipowa z domieszkami przy drodze powiatowej 1719N Winda – Wikrowo ze szczególnym uwzględnieniem fragmentu dębowej na odcinku Niedziały – Niedziałki oraz aleja przydrożna wzdłuż drogi pielgrzymkowej Reszel – Święta Lipka, która została wpisana do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego (nr rej. A-4483 z dnia 17.10.2011r.). Zachowały się także aleje przydrożne prowadzące do dawnych majątków, np. droga dojazdowa do miejscowości Gęsiki (gm.

Barciany), czy do wsi Ramty (gm. Reszel). Konieczne jest wspieranie działań w celu zachowania charakterystycznych i najcenniejszych alei przydrożnych.

Opieka nad cmentarzami. Znane nam dzisiaj historyczne cmentarze, stanowiące element świadomie komponowanego krajobrazu, z zachowanymi nagrobkami oraz krzyżami i kwaterami nagrobnymi to świadectwo czasów najnowszych, głównie XIX i XX wieku. Na terenie powiatu kętrzyńskiego jest ogółem 249 miejsc pochówków (gm. Barciany – 50; gm. Kętrzyn – 71; gm. Korsze – 33; gm. Reszel – 21; gm. Srokowo – 70; miasto Kętrzyn – 4). Wśród nich występują cmentarze wyznaniowe, sześć wojennych oraz mogiły z okresu I i II wojny światowej. W pierwszej grupie wyróżnić można liczne cmentarze ewangelickie, wśród których odrębną grupę stanowią cmentarze rodowe powiązane z dawnym majątkiem ziemskim, czy większym gospodarstwem rolnym, położonym głównie na kolonii. Na terenie gm. Reszel, który należał do historycznej Warmii, występują cmentarze katolickie. Drugą grupę stanowią cmentarze wojenne. Cmentarze i mogiły z czasów I wojny zakładane były głównie w latach 20. XX w., w wyniku planowej, państwowej akcji. W Kętrzynie i Reszlu były cmentarze żydowskie, które zniszczone zostały jeszcze przed wybuchem II wojny światowej, jak i po wojnie.

Stan zachowania cmentarzy na terenie powiatu jest bardzo zróżnicowany. Część cmentarzy jest zniszczona i brak jest śladów pochówków. Często jedynym świadectwem ich obecności jest już tylko ślad na mapie, bądź formy zieleni w terenie. Cmentarze wojenne w Kętrzynie, Parczu i Górkach, który zniszczono po 1945r., zostały odrestaurowane i uporządkowane staraniem Towarzystwa Miłośników Ziemi Kętrzyńskiej i władz samorządowych gmin. Cmentarz w Górkach (gm. Barciany) jako jedyny – nie tylko na terenie powiatu – oddany został pod opiekę (tzw. „adopcja”) młodzieży z pobliskiego Zespołu Szkół w Mołtajnach. Może to być przykładem do naśladowania. Odnowiony jest też największy na terenie powiatu pobitewny cmentarz wojenny w Kalkach oraz jeden w Skandławkach, drugi zaś – całkowicie zniszczony w latach 70. XX w. – wymaga uporządkowania i postawienia tablicy informacyjnej. Jest to na terenie powiatu jedyny wojenny cmentarz do uporządkowania.

V. 1. PRIORYTETY, KIERUNKI DZIAŁAŃ I ZADANIA

W wyniku powyższych analiz wskazane zostały cele, oraz priorytety a także kierunki działań, które stanowią zadania do ich realizacji. Część z zaproponowanych działań przeprowadzona zostanie jako zadania własne samorządu powiatu i dotyczyć będą tylko tych zabytków, które są własnością powiatu. Natomiast inicjatywy i przedsięwzięcia innych podmiotów będą wspierane,

koordynowane lub tylko monitorowane. Założona przez samorząd powiatu polityka opieki i ochrony zabytków, która była ujęta w **Programie** na lata 2014-2017, przewidywała działania wieloletnie. W związku z tym priorytety i zadania są aktualne, a ich realizacja wymaga współpracy powiatu z poszczególnymi gminami. Opracowanie ogólnych zasad współpracy jest niezbędnym elementem sprawnego funkcjonowania ochrony zabytków na terenie powiatu. Stąd w **Programie** na lata 2018-2021 cele realizowane w ramach priorytetów będą analogiczne, tym bardziej, że w 2016r. rozpoczęto konkretne działania w tym zakresie. Zatem **Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Kętrzyńskiego na lata 2018-2021** określa cele, które będą realizowane w ramach trzech priorytetów, a osiągnięcie tego celu pozwoli w pełni wykorzystać potencjał związany z posiadaniem dziedzictwem kulturowym.

Priorytet I. Ochrona i aktywne kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu. Kierunki działań to zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania oraz ochrona dziedzictwa kulturowego i elementów krajobrazu kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie tematyki ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych powiatu,
- przeciwdziałanie procesom degradacji obiektów zabytkowych,
- wspieranie inicjatyw w zakresie pozyskiwania środków finansowych na ochronę zabytków: podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu, a innym właścicielom obiektów zabytkowych pomagać w pozyskaniu środków zewnętrznych na odnowę zabytków.

Drugi kierunek działań to dbanie o stan i porządek na starych cmentarzach z obszaru powiatu, ze szczególnym uwzględnieniem tych, na których spoczywają żołnierze polegli w czasie walk I wojny światowej poprzez np. inwentaryzację zabytkowych nagrobków, czy prowadzenie bieżących prac porządkowych na cmentarzach. Mottem działania powinna być myśl Arno Surminkiego, znanego pisarza niemieckiego, mieszkającego obecnie w Hamburgu, a pochodzącego z Jegławek (gm. Srokowo): „Cmentarze wiele mówią o przeszłości. Kto chce się dowiedzieć czegoś o historii musi zacząć od cmentarzy”. Okazją do zadania może być przypadająca w 2018r. setna rocznica zakończenia I wojny światowej. Działania związane z rocznicą zakończenia I wojny światowej można określić w priorytecie II. angażując do wspólnego działania z władzami samorządowymi, młodzież szkolną oraz organizacje pozarządowe. Jako zadanie, które może przyczynić się do popularyzacji i wypromować działania powiatu, może być opracowanie okolicznościowego materiału w formie albumu lub książki.

Priorytet II. Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego. Wykorzystanie walorów zabytkowych, kulturowych, a także i przyrodniczych jako czynnika wpływającego na rozwój i

promocję powiatu. Osiągnięcie tego celu wymaga stałego propagowania wiedzy o zabytkach powiatu oraz podejmowania działań aktywizujących społeczeństwo na rzecz poszanowania i opieki nad zabytkami. Cele te można osiągnąć przez podejmowanie działań edukacyjnych oraz popularyzację wiedzy o zabytkach, a także wspieranie działań zachęcających do poznawania dziedzictwa kulturowego powiatu. Efektywna opieka nad zabytkami wymaga rzetelnej wiedzy lokalnej społeczności o zabytkach, ich historii oraz obecności tej problematyki w procesie edukacji i życiu społecznym. Realizacja celu wymaga zatem podjęcia działań na rzecz popularyzacji i edukacji o szeroko rozumianym dziedzictwie kulturowym. Efektem realizacji tych celów będą wdrażane programy edukacyjne adresowane głównie do uczniów szkół z terenu powiatu, wzbogacanie wiedzy o zabytkach i ich wartości dla powiatu.

Zatem kierunki działań i zadania to popularyzacja dziedzictwa kulturowego powiatu, edukacja i promocja dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez m.in.:

- utworzenie portalu internetowego, aktualizowanego na bieżąco, o wielowątkowym profilu informacyjnym na temat dziedzictwa kulturowego regionu (m.in. możliwie pełne informacje turystyczne, informacje o bazach noclegowych, imprezach kulturalnych, galeriach, wystawach, działających stowarzyszeniach). W przypadku powiatu kętrzyńskiego od lipca 2016r. na stronie internetowej można pobrać aplikację „Posmakuj historii”;
- wydanie albumu o zabytkach powiatu, opracowanie i publikowanie monografii powiatu, a także materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo oraz krajobraz kulturowy;
- opracowanie multimedialnej prezentacji zabytków i historii powiatu, który realizowany jest przez Powiatowy Dom Kultury (PDK) dla wszystkich szkół powiatu kętrzyńskiego;
- opracowanie programu edukacyjnego dzieci i młodzieży przybliżającego poznanie swojej „małej ojczyzny” oraz wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej. W przypadku powiatu, PDK działający od maja 2016r. opracował, wysłał ofertę do wszystkich szkół i od czerwca realizuje prelekcje przybliżające dziedzictwo kulturowe i historię powiatu, a także realizuje na antenie radia „Barcja” programy „Ścieżkami historii powiatu”;
- wspieranie badań historycznych, projektów edukacyjnych i wydawniczych prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe powiatu;
- wspieranie imprez kulturalnych, konkursów i konferencji mających na celu popularyzowanie ochrony zabytków i historii powiatu (szkoły i PDK);
- wspieranie organizacji pozarządowych funkcjonujących w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego;
- aktywizację lokalnej społeczności i włączanie jej w system opieki nad zabytkami powiatu,

- przygotowanie okolicznościowej wystawy w setną rocznicę zakończenia I wojny światowej, organizacja konferencji, opracowanie publikacji dotyczącej działań wojennych na terenie powiatu kętrzyńskiego;

Priorytet III. Świadome i aktywne zarządzanie zabytkami powiatu. Kierunki działań i zadania to przeciwdziałanie zjawiskom degradacji obiektów zabytkowych, właściwe zarządzanie zabytkami będącymi własnością powiatu, współpraca powiatu z właścicielami zabytków w zakresie poprawy stanu zabytków, wspieranie włączania zabytków powiatu w procesy ekonomiczno-społeczne poprzez m.in.:

- współpracę z gminami i organizacjami pozarządowymi w zakresie utrzymania obszarów chronionych,
- wspieranie idei rozwoju działalności gospodarczej a szczególnie agroturystycznej w oparciu o obiekty zabytkowe,
- wspieranie inicjatyw mających na celu pozyskiwanie funduszy na opiekę nad zabytkami,
- dofinansowywanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach zabytkowych poprzez udzielanie dotacji na prace konserwatorskie,
- opracowanie planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych,
- konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych miejscowości w planach zagospodarowania przestrzennego.

Zasady oceny realizacji **Programu**, polegać mogą - zgodnie z **Ustawą** - na sporządzaniu co dwa lata przez zarząd sprawozdań z realizacji **Programu** i przedstawienia Radzie Powiatu.

V. 2. INSTRUMENTARIUM I ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU

W celu efektywnej realizacji **Programu** zadania w nim określone powinny być wykonywane w oparciu o następujące instrumenty:

- 1) *instrumenty prawne* – wynikające z przepisów ustawowych, np. uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach;
- 2) *instrumenty finansowe* – korzystanie z programów finansowanych z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe lub ulgi podatkowe dla właścicieli obiektów zabytkowych;
- 3) *instrumenty koordynacji* – współpraca w realizacji **Programu** z ośrodkami naukowymi, organizacjami pozarządowymi, kościołami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;

4) *instrumenty społeczne* – działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, kulturą, turystyką;

5) *instrumenty kontrolne* – monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji **Programu** oraz aktualizacja **Programu** związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania.

VI. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU, REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Program jest zbiorem celów dla powiatu jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz samorządowych. Zatem źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponować może samorząd. Zakłada się więc, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji celów w **Programie** będą m.in.:

- środki własne powiatu na realizację zadań własnych;
- środki własne właścicieli obiektów zabytkowych,
- dotacje podmiotowe dla instytucji, których organizatorem jest samorząd powiatowy;
- środki znajdujące się w gestii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- dotacje samorządu województwa dla jednostek samorządu terytorialnego na realizację zadań z zakresu kultury i sztuki;
- dotacje, granty, nagrody samorządu województwa dla podmiotów nie zaliczanych do sektora finansów publicznych;
- środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych;
- dotacje i fundusze rządowych i pozarządowych programów pomocowych;
- składki i zbiórki publiczne;
- fundusze Unii Europejskiej (np. Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich);
- Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- inne środki przewidziane prawem.

W myśl **Ustawy** obowiązek dbania o stan zabytków spoczywa na ich właścicielach. Znaczącym wsparciem dla zadań z zakresu ochrony zabytków są także inne źródła dofinansowania, wśród których istotną rolę pełnią środki z budżetu państwa. Zgodnie z zasadami finansowania opieki nad zabytkami **Ustawa** stanowi (art. 73), że osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji

celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku. Zaś art. 74 - dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez:

- 1) ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego”;
- 2) wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.

W gestii Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego znajdują się także środki specjalne, pochodzące z gier losowych, przeznaczone min. na promowanie i wspieranie działań na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego. Wspomnieć też należy cytowany wyżej art. 81. **Ustawy**, który stanowi, że dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy lub powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Podkreślić należy, że środki z większości źródeł przeznaczane są wyłącznie na obiekty wpisane do rejestru zabytków, beneficjentami zaś najczęściej są kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego, rzadziej wspólnoty mieszkaniowe czy osoby prywatne. Natomiast właściciele zabytków nie wpisanych do rejestru mogą skorzystać z dotacji np. na remonty czy prace konserwatorskie w ramach funduszy lub programów związanych z obecną funkcją budynków i miejsc, realizując projekty bezpośrednio nie związane z ochroną zabytków. Dotyczy to głównie placówek oświatowych lub związanych z turystyką i ulokowanych w obiektach zabytkowych. Środki przeznaczone na ochronę zabytków pochodzić mogą z budżetów jednostek samorządów terytorialnych, budżetu państwa lub funduszy europejskich. W ostatnich latach zauważa się pozytywną tendencję uaktywniania nowych źródeł oraz do zwiększania kwot na dotacje wśród już funkcjonujących. Dotacje przeznaczane mogą być na prace wymienione w art. 77 **Ustawy**, na szczegółowych zasadach i w trybie ustalonym przez podmioty dotujące (oczywiście w ramach obowiązującego prawa).

Opracował: mgr Tadeusz Korowaj


PRZEWODNICZĄCY
Rady Powiatu w Kętrzynie
Łukasz Jakub Wiśniewski